

บทที่ ๓

จริยธรรมนักการเมืองตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

๓.๑ จริยธรรมการเมืองแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

๓.๑.๑ การกำเนิดรัฐในพุทธปรัชญาเถรวาท^๑

เนื้อหาในอรรถกถาสูตร กล่าวถึง การเกิดขึ้นของมนุษย์ยุคแรก วิถีมนุษย์ในสังคม การเกิดขึ้นของสถาบันครอบครัว กำเนิดอาชีพและชนชั้นวรรณะในสังคม คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร จัณฑาล และสมณะ ที่สำคัญได้กล่าวถึงแนวคิดทางการเมืองและสถาบันทางการเมืองด้วย

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า ระบบแบบแผนความเป็นอยู่มีวิวัฒนาการมาเป็นลำดับ โดยเกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาของมนุษย์เป็นเหตุให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมและคนในสังคมเดือดร้อน เนื่องจากยุคแรกที่มนุษย์เกิดจากชั้นอากาศสรรพพรหมลงมาอาศัยอยู่บนโลก มนุษย์อยู่อย่างสงบสุข แต่ละคนรู้ว่าสิ่งใดควร สิ่งใดไม่ควร ไม่มีการทำอกุศลกรรมใดๆ จึงไม่จำเป็นต้องมีการวางกฎระเบียบต่างๆ ขึ้นบังคับผู้คนในสังคมแต่อย่างใด คล้ายกับความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ในช่วงปฐมโพธิกาลซึ่งไม่มีการบัญญัติพระวินัยเพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ปฏิบัติตาม เพราะพระอรหันต์แต่ละท่านรู้สิ่งใดควร สิ่งใดไม่ควร สิ่งใดดี สิ่งใดชั่ว ไม่มีการละเมิดศีลธรรมจึงยังไม่บัญญัติพระวินัย

มนุษย์ยุคแรกรวมกันอยู่เป็นกลุ่ม ทำมาหากินร่วมกันคืออาหารเป็นของกลางซึ่งมีอยู่เหลือเฟือในธรรมชาติ เป็นประดุจสมบัติจักรพรรดิตกไม่พร่อง แต่เพราะกิเลสคือความเกียจคร้านและความโลภ เป็นเหตุให้มนุษย์สะสมอาหารคือข้าวสาละ ต่างคนต่างเก็บสะสมกินจำเป็น จึงทำให้ข้าวสาละออกขึ้นไม่ทัน บางแห่งก็ไม่งอกอีกเลย มนุษย์ยุคนั้นจึงประชุมกันและตกลงปักปันแบ่งเขตแดนกันขึ้น ทำให้เกิดทรัพย์สินส่วนตัวขึ้นมาเป็นครั้งแรก มนุษย์บางพวกไม่ทำตามกติกา หรือกฎระเบียบที่ตกลงกันไว้ คือ สงวนส่วนของตนไว้แล้วไม่พอ เกิดความโลภละเมิดไปลักขโมยข้าวสาละในที่ของผู้อื่น ทำให้คนในสังคมเดือดร้อน ถึงขั้นทุบตีกันเกิดความขัดแย้งรุนแรงในสังคม จึงปรึกษาเพื่อหาคนที่ทำหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อยในสังคม คอยว่ากล่าวตักเตือน มีอำนาจลงโทษผู้ทำผิดละเมิดคนอื่น และผู้ทำหน้าที่นั้นจะได้รับส่วนแบ่งข้าวสาละจากทุกๆ ครอบครัวในสังคม โดยไม่ต้องเก็บเกี่ยวข้าวสาละเอง ซึ่งเปรียบเสมือนการเสียภาษีให้รัฐบาลในปัจจุบัน เมื่อตกลงกันอย่างนี้ มนุษย์จึงสมมติหัวหน้าหรือผู้นำขึ้นมาทำหน้าที่แทนตัวเอง ซึ่งเรียกว่า “มหาสมมติ” บ้าง “กษัตริย์” บ้าง “ราชา” บ้าง

^๑ การกำเนิดรัฐ มีอยู่ ๕ ทฤษฎี ๑.ทฤษฎีเทวสิทธิ์ (Divine Right Theory) ๒.ทฤษฎีธรรมชาติ หรือทฤษฎีสัญชาตญาณ (Natural Theory / Instinctive Theory) ๓.ทฤษฎีสัญญาประชาคม (The Social Contract Theory) ๔.ทฤษฎีพลังกำลัง(พละนาถ) (Force Theory) ๕.ทฤษฎีวิวัฒนาการ(Evolution Theory)

จากอัครัญญสูตรนี้แสดงให้เห็นว่ามีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการกำเนิดรัฐ เพราะคำว่า"รัฐ" หมายถึง "กลุ่มคนหรือชุมชนซึ่งอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างเป็นระเบียบในดินแดนหรืออาณาเขตแน่นอน มีรัฐบาลและอำนาจอธิปไตยของตนเอง สามารถบริหารกิจการทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอกรัฐโดยอิสระ พ้นจากการควบคุมของรัฐภายนอก"โดยรัฐที่ปรากฏในพระสูตรดังกล่าวนี้ นั้นหมายเอา"กษัตริย์" ซึ่งยุคต่อมาได้พัฒนาจนกลายเป็นสถาบันมีอำนาจในการปกครองประชาชนในดินแดนของตนให้สงบเรียบร้อย

๓.๑.๒ เป้าหมายของการเมืองในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในอัครัญญสูตรแสดงให้เห็นว่า เป้าหมายเบื้องต้นของการเมืองการปกครองคือการรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคมโดยธรรม ว่ากล่าว ตักเตือน ตำหนิ ลงโทษคนที่ประพฤติกุศลธรรมละเมิดให้คนอื่นในสังคมเดือดร้อน เพื่อให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข นี่เป็นเป้าหมายหลักของการเมืองการปกครองยุคแรก

อย่างไรก็ตาม เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในแต่ละยุค พระองค์ตรัสสอนเป้าหมายของชีวิตมนุษย์ไว้ ๓ ระดับ คือ เป้าหมายระดับต้น เป้าหมายระดับกลาง และเป้าหมาย ระดับสูงสุด โดยเป้าหมายระดับต้น คือ การสร้างตัวสร้างฐานะให้ได้ในปัจจุบันชาตินี้ บนพื้นฐานของศีลธรรม เป้าหมายระดับกลาง คือ การสั่งสมบุญเพื่อให้ได้ไปเกิดยังสุคติในภพชาติหน้า ส่วนเป้าหมายระดับสูงสุด คือ การสร้างบารมีอย่างยิ่งยวดเพื่อละกิเลสเข้าสู่พระนิพพาน

เมื่อเป้าหมายของชีวิตมนุษย์มี ๓ ระดับเช่นนี้ ดังนั้นเป้าหมายของการเมืองการปกครองในทางพระพุทธศาสนา จึงอยู่ที่การสร้างสภาพเอื้อให้มนุษย์ในสังคมสามารถประพฤติปฏิบัติตนเพื่อบรรลุเป้าหมายทั้ง ๓ ระดับนี้ได้โดยง่าย ซึ่งแน่นอนเบื้องต้นต้องสร้างความสงบเรียบร้อยขึ้นในสังคม ก่อน ด้วยการควบคุมคนพาลและอภิปาลคนดี จากนั้นจึงสร้างสิ่งแวดล้อมที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายเหล่านี้ให้แก่พลเมือง

๓.๑.๓ หลักธรรมาธิปไตยคือหัวใจหรือเป้าหมายการเมืองการปกครอง

ธรรม ในที่นี้ หมายถึง ความถูกต้อง ดีงาม ซึ่งมีทั้งที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น มรรคมรรค ๘, อปริหานิยธรรม เป็นต้น และหลักธรรมที่มีมาแต่เดิมก่อนการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ เช่น ศีล ๕, ทศพิธราชธรรม, กุศลกรรมบถ ๑๐ และจักรวรรดิวัตร เป็นต้น เรื่องธรรมาธิปไตยนี้ปรากฏอยู่ในราชสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการปกครองทวีปทั้ง ๔ ของพระเจ้าจักรพรรดิ^๒

^๒ พระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึง กษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการมาก เป็นผู้ปกครองทวีปทั้ง ๔ คือ ชมพูทวีป อุตตร-กुरुทวีป ปุพพิเททวีป และอมรโคยานทวีป พระเจ้าจักรพรรดิทุกพระองค์จะมีรัตน ๗ คือ จักรแก้ว ขุนพลแก้ว ขุนคลังแก้ว นางแก้ว ข้างแก้ว ม้าแก้ว และแก้วมณี และตรัสถึงการปกครองพุทธบริษัทของพระองค์เองว่าใช้หลักเดียวกัน คือ ธรรมาธิปไตย

ธรรมาธิปไตย หมายถึง มีธรรมเป็นใหญ่ คือประกอบราชกิจทุกอย่างด้วยอำนาจธรรมตัดสินใจในการปกครองทุกอย่างจะต้องยึดธรรมเป็นเกณฑ์ ธรรมาธิปไตยจึงเป็นหัวใจการปกครองหรือหัวใจสำคัญของหลักรัฐศาสตร์ในพระพุทธปรัชญา

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในราชสูตร^๓ มีใจความว่า พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงดำรงอยู่ในธรรมเป็นพระธรรมราชา... ทรงสักการะ เคารพนอบน้อมธรรม... มีธรรมเป็นใหญ่ ย่อมทรงจัดแจงการรักษาป้องกัน คุ่มครองที่เป็นธรรมในชนภายในคือ พระมเหสี พระราชโอรส พระราชธิดา และย่อมทรงจัดแจง การรักษา ป้องกัน คุ่มครอง ที่เป็นธรรม ในพระราชวงศานุวงศ์ หมู่ทหาร พราหมณ์ คหบดี ขวานิคม ชนบท สมณพราหมณ์ เนื้อและนกทั้งหลาย ธรรมในที่นี้ คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ พระพุทธเจ้าก็เหมือนกัน ทรงดำรงอยู่ในธรรม เป็นพระธรรมราชาทรงสักการะ เคารพนอบน้อมธรรม... มีธรรมเป็นใหญ่ ย่อมทรงจัดแจงการรักษา ป้องกัน คุ่มครองที่เป็นธรรมในพุทธบริษัทว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ควรพูด สิ่งนี้ควรคิด การเลี้ยงชีพอย่างนี้ควรทำ สถานที่เช่นนี้ควรไป และส่วนสิ่งต่างๆ เหล่านี้ไม่ควรทำ พูด หรือคิด เป็นต้น

จากเนื้อหาในราชสูตรนี้จะเห็นว่า ธรรมาธิปไตย เป็นหลักเดียวกันทั้งการปกครองทางโลก และการปกครองในทางธรรม ดังที่กล่าวไปแล้วว่า ธรรมาธิปไตยไม่ถือเป็น "ระบอบการปกครอง" เหมือนระบอบประชาธิปไตย หรือ ระบอบคอมมิวนิสต์ แต่ทุกระบอบที่มีอยู่สามารถนำธรรมาธิปไตยไปประยุกต์ใช้ได้ทั้งนั้น เพราะธรรมาธิปไตยเป็นเรื่องของหลักการที่ถือเอาความถูกต้องชอบธรรมเป็นใหญ่ ซึ่งจะรักษาป้องกันให้ผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครองดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขไม่มีการเบียดเบียนกัน

ระบอบการปกครองในสมัยพุทธกาลและในที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีอยู่ ๒ ระบอบใหญ่^๔ คือ การปกครองโดยคนๆ เดียว และการปกครองโดยคณะบุคคล การปกครองโดยคนๆ เดียว หมายถึง การปกครองโดยกษัตริย์ เช่น แคว้นมคธปกครองโดยพระเจ้าพิมพิสาร แคว้นโกศลปกครองโดยพระเจ้าปเสนทิโกศล แคว้นวัชชีปกครองโดยพระเจ้าอุเทน หรือ หากเป็นการปกครองโดยคนๆ เดียวในอดีตก็ได้แก่ การปกครองของ พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นต้น ส่วนการปกครองโดยคณะบุคคลเป็นการปกครองโดยคณะของเจ้าต่างๆ ในยุคนั้น เช่น แคว้นวัชชี ปกครองโดยคณะเจ้าลิฉฉวี และ แคว้นมัลลสะปกครองโดยคณะเจ้ามัลลสะ

ระบอบการปกครองทั้ง ๒ ระบอบนี้มีอยู่แล้วในสมัยพุทธกาล ซึ่งสืบทอดมาจากอดีต เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น พระองค์ไม่ได้ตรัสให้มีการเปลี่ยนแปลงระบอบใดๆ ทั้งสิ้น แคว้นใดเคยปกครองแบบใดก็ปกครองไปเหมือนเดิม แต่สิ่งที่พระองค์สอนคือ "ธรรม" สำหรับนำไปใช้ในการปกครองแต่ละระบอบ เช่น อปริหานิยธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่เหมาะสมกับการปกครองโดยคณะบุคคล เช่น แคว้นวัชชี

^๓ อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๖/๒๗๑.

^๔ ดูรายละเอียดใน อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๖/๒๗๑.

และแคว้นมัลละ เป็นต้น ส่วนธรรมที่เหมาะสมสำหรับการปกครองโดยกษัตริย์ เช่น ทศพิธราชธรรม, จักรวรรดิวัตร เป็นต้น^๕ ทั้งนี้ อปริหานิยธรรม ทศพิธราชธรรม และจักรวรรดิวัตร ก็สามารถประยุกต์ใช้ในการปกครองได้ทุกระบอบ นอกจากจะสอนหลักธรรมสำหรับการปกครองแล้ว พระองค์ยังทรงสอนให้กษัตริย์และผู้ปกครองแคว้นต่างๆ บรรลุธรรมด้วย เช่น พระองค์เสด็จไปโปรดพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ ในครั้งนั้นพระเจ้าพิมพิสารและประชาชน ๑๐๐,๐๐๐ คน ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน เมื่อพระราชาเป็นพระโสดาบันแล้ว จึงทำให้มีศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย มีใจตั้งมั่นในธรรม เป็นเหตุให้ปกครองประชาราษฎร์โดยธรรมไปโดยปริยาย

สำหรับการปกครองสงฆ์ในพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ ไม่เคยมีมาก่อน แต่กระนั้น พระองค์ก็ทรงใช้ปกครองพุทธบริษัทคล้ายกับทางโลก โดยฐานะทางการปกครองของพระองค์คือ "ธรรมราชา" คล้ายเป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรมในทางโลก ก่อนจะปรินิพพานก็ไม่ได้ตั้งภิกษุรูปใดเป็นศาสดาแทน แต่ทรงใช้หลักการธรรมาธิปไตยแทน โดยมอบอำนาจให้คณะสงฆ์ปกครองบริหารในพื้นที่ร่วมกัน โดยยึดพระธรรมวินัยที่พระองค์ตรัสไว้ดีแล้วแทน และที่สำคัญพระองค์ได้ตรัสถึงหลักอปริหานิยธรรมให้พระภิกษุและภิกษุณีปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ซึ่งหลักนี้เคยสอนเจ้าลิจฉวีใช้ปกครองแคว้นวัชชีมาก่อน แต่แตกต่างกันบางข้อ ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะสมกับเพศภาวะของบรรพชิต

การปกครองคณะสงฆ์ต่างจากทางโลกตรงที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดกฎระเบียบสำหรับพระภิกษุและภิกษุณีอย่างเคร่งครัด ดังที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก ส่วนทางโลกพระองค์เพียงตรัสสอนหลักธรรมให้บรรดากษัตริย์และผู้ปกครองแคว้นต่างๆ นำไปประยุกต์ใช้กันเอง พระองค์ไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับกฎระเบียบ และกระบวนการปกครองภายในรัฐแต่อย่างใด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสิ่งเหล่านี้มีมาแต่เดิมแล้ว เพียงแต่บางรัฐบางแคว้นหรือโดยส่วนใหญ่ยังขาด "หลักธรรม" ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญสำหรับเป็นเครื่องนำทางการปกครองเท่านั้น

ส่วนคณะสงฆ์ในพุทธศาสนานั้นเกิดขึ้นใหม่ พระองค์จึงต้องวางระเบียบต่างๆ ให้ชัดเจน จะอาศัยเพียงหลักธรรม เช่น อปริหานิยธรรม เป็นต้น ซึ่งเป็นหลักการกว้างๆ นั้นไม่พอ เพราะผู้เข้ามาบวชมีอุปนิสัยและการอบรมหล่อหลอมต่างกัน หากไม่มีกฎระเบียบคือพระวินัยที่ชัดเจนก็เปิดโอกาสให้เกิดความไม่เหมาะสมเสื่อมเสียแก่พระพุทธศาสนา ดังนั้น พระวินัยจึงเปรียบเสมือนด้ายที่ช่วยร้อยดอกไม้คือภิกษุและภิกษุณีให้เป็นระเบียบสวยงามสร้างศรัทธาให้เกิดแก่ผู้พบเห็น และช่วยให้ภิกษุและภิกษุณีอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สามารถสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาได้มาอย่างยาวนาน

^๕ ดู ปรีชา ช่างขวัญยืน. *ทรงสนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐.

๓.๑.๔ หลักธรรมสำคัญในการปกครอง

หลักธรรมในการปกครองนั้นมีอยู่ ๒ ประเภท คือ หลักธรรมในการปกครองตน และ หลักธรรมในการปกครองคน^๖ หลักธรรมในการปกครองอาจจะเรียกว่า"หลักศีลธรรม" ก็ได้เพราะโดยส่วนใหญ่แล้วหลักธรรมในการปกครองนั้นมี "ศีล"รวมอยู่ด้วยแทบทั้งสิ้น เพื่อให้เกิดความชัดเจนจึงมักเรียกกันว่าหลักศีลธรรม

๓.๑.๔.๑ หลักธรรมในการปกครองตน

หลักธรรมในการปกครองตน หมายถึง หลักธรรมที่ผู้ปกครองจะต้องปฏิบัติเพื่อ ปกครองดูแลตนเองให้ตั้งอยู่ในธรรมอันดีงาม เพื่อเป็นต้นแบบที่ดีและยังความเลื่อมใสศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ผู้ที่อยู่ใต้การปกครองของตน หากเป็นการปกครองโดยกษัตริย์จะใช้หลักทศพิธราชธรรมหรือ กุศลกรรมบถ ๑๐ หากปกครองโดยพระเจ้าจักรพรรดิก็จะใช้หลักจักรวรรดิวัตร แต่ถ้าปกครองโดยคณะบุคคล เช่น แคว้นวัชชี ก็จะใช้หลักอภิธานิยธรรมเพื่อให้ผู้ปกครองนำไปปกครองตน และหลอมรวมคณะผู้ปกครองให้เป็นหนึ่งเดียว

ลำดับขั้นของการปกครองในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ปกครองตนก่อน เมื่อปกครองตนเองได้แล้วจึงค่อยปกครองคนอื่น ปกครองหมู่คณะ หรือ ปกครองประเทศชาติ แม้พระพุทธเจ้าเอง ก่อนที่พระองค์จะทรงปกครองพุทธบริษัท พระองค์ก็ปกครองพระองค์เองด้วยธรรมก่อน การปกครองตนโดยธรรมของพระพุทธองค์นั้น เริ่มจากเมื่อครั้งที่ยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ พระองค์ปกครองตนด้วยการประพฤติดีทางกาย วาจาและใจ ดວ่นจากความชั่วทั้งปวง กระทั่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เมื่อทรงปกครองพระองค์เองได้แล้ว จึงทรงปกครองพุทธบริษัทต่อไป โดยทรงสอนหลักธรรมให้พุทธบริษัทนำไปใช้ปกครองตน เมื่อผู้ใดปฏิบัติตามหลักธรรมจนถึงที่สุดแล้ว ก็จะได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ซึ่งถือเป็นการเสร็จสิ้นภาระในการปกครองตน จากนั้นพระพุทธองค์ก็จะให้ภิกษุหรือภิกษุณีที่ปกครองตนได้แล้วรับหน้าที่ช่วยปกครองหมู่คณะต่อไป

หลักธรรมในการปกครองตนของพระราชมหากษัตริย์ทั้งหลายมี ๔ หมวด^๗ คือ ทศพิธราชธรรม, กุศลกรรมบถ ๑๐, จักรวรรดิวัตร และอภิธานิยธรรม มีรายละเอียดดังนี้

๑) ทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม หมายถึง ธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดินหรือพระมหากษัตริย์ ๑๐ ประการ เป็นธรรมที่มีมาแต่เดิมก่อนการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในชาดกต่างๆ ซึ่งเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นก่อนพุทธกาล ทศพิธราชธรรม ประกอบด้วยดังนี้ (๑) ทาน หมายถึง เจตนาให้วัตถุ ๑๐ เช่น ข้าว,น้ำ เป็นต้น (๒) ศีล หมายถึง ศีล ๕ (๓) การบริจาค หมายถึง การบริจาคไทยธรรม

^๖ ปรีชา ช่างขวัญยืน. เรื่องเดียวกัน,หน้า ๑๔.

^๗ ปรีชา ช่างขวัญยืน. เรื่องเดียวกัน,หน้า ๑๘-๒๕.

(๔) ความซื่อตรง หมายถึง ความเป็นคนตรง (๕) ความอ่อนโยน หมายถึง ความเป็นคนอ่อนโยน
 (๖) ความเพียร หมายถึง ธรรมคือการรักษาอุโบสถ (๗) ความไม่โกรธ หมายถึง ความมีเมตตาเป็น
 เบื้องต้น (๘) ความไม่เบียดเบียน หมายถึง ความมีกรุณาเป็นเบื้องต้น (๙) ความอดทน หมายถึง
 ความอดกลั้น (๑๐) ความไม่คลาดจากธรรม หมายถึง ความไม่ขัดเคืองปราศอคติ

๒) กุศลกรรมบถ ๑๐

กุศลกรรมบถ แปลว่า ทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล หรือ ทางแห่งกรรมดี กุศลกรรมบถนั้น
 เป็นธรรมที่มีมาก่อนยุคพุทธกาล ผู้ปกครองในอดีต ใช้เป็นหลักในการปกครองตน ดังที่พระพุทธเจ้า
 ตรัสไว้ในจรียาปิฎก เรื่องเอกราชจรียาว่า ในกาลเมื่อเราเป็นพระราชาพระนามว่าเอกราช เราอธิษฐาน
 ศีลอันบริสุทธิ์ยิ่งปกครองแผ่นดินใหญ่ สมทานกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการครบถ้วน สงเคราะห์
 มหาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ กุศลกรรมบถ ๑๐ นั้นประกอบด้วย (๑) เว้นขาดจากการฆ่า
 สัตว์ (๒) เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ (๓) เว้นขาดจากการประพฤติดมในกาม
 (๔) เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด (๖) เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ
 (๗) เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ (๘) ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา (๙) มีจิตไม่พยาบาท (๑๐) มี
 สัมมาทิฐิคือมีความเห็นชอบ

๓) จักรวรรดิวัตร

จักรวรรดิวัตร หมายถึง ธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นธรรมที่มีมาก่อนการตรัสรู้ของ
 พระพุทธเจ้ามี ๕ ประการ โดยข้อ ๑ และ ข้อ ๕ เป็นธรรมสำหรับปกครองตนของพระเจ้าจักรพรรดิ
 ส่วนข้อ ๒, ๓ และ ๔ เป็นธรรมสำหรับปกครองคน คือ -

(๑) พระเจ้าจักรพรรดิทรงอาศัยธรรม สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชา
 ธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ ธรรมในที่นี้ คือ กุศล-
 กรรมบถ ๑๐ ประการ

(๒) พระเจ้าจักรพรรดิทรงจัดการรักษาป้องกัน และคุ้มครองชนภายใน คือ พระ
 มเหสี, พระราชโอรสและพระราชธิดา, เหล่าทหาร, พวกกษัตริย์ผู้ตามเสด็จ, พราหมณ์และคหบดีชาว
 นิคมและชาวชนบท, สมณพราหมณ์, สัตว์จำพวกเนื้อและนก โดยธรรม

(๓) พระเจ้าจักรพรรดิป้องกันการกระทำที่เป็นอธรรม เช่น การทำอกุศลกรรม

(๔) พระเจ้าจักรพรรดิบริจาคทรัพย์แก่คนที่ไม่มียศ

(๕) พระเจ้าจักรพรรดิทรงคบบัณฑิตคือ เข้าไปหาสมณพราหมณ์ ตามกาลอันควร
 แล้วไต่ถามถึงสิ่งที่เป็นกุศล และ อกุศล สิ่งที่มีโทษ และ ไม่มีโทษ สิ่งที่เกี่ยวข้อง และ ไม่ควร
 เกี่ยวข้อง สิ่งที่ทำแล้วเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน หรือสิ่งใดที่ทำแล้วเป็น ไปเพื่อ
 เกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน เมื่อสอบถามแล้วก็น้อมนำมาปฏิบัติคือ สิ่งใดเป็นอกุศล ทรงละเว้นสิ่ง
 นั้น สิ่งใดเป็นกุศล ทรงยึดถือประพฤตีสั่งนั้น

วัตรในข้อที่ ๒ นั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิจะต้องยังชนภายในคือ พระมเหสี พระราชโอรส และ พระราชธิดาให้ตั้งอยู่ในศีล ให้วัตถุ เช่น ผ้า ดอกไม้ และของหอม ฯลฯ แก่ชนเหล่านั้น และป้องกันภัยทั้งปวงให้แก่เขา สำหรับเหล่าทหาร กษัตริย์ผู้ตามเสด็จ พร้อมทั้งพราหมณ์และคหบดี เป็นต้น พระเจ้าจักรพรรดิก็ต้องปฏิบัติอย่างนี้เหมือนกัน แต่มีข้อแตกต่างบางประการดังนี้ เหล่าทหารควรสงเคราะห์ ด้วยการเพิ่มบำเหน็จรางวัลให้ ไม่ให้ล่วงเลยกาลเวลา กษัตริย์ผู้ได้รับการอภิเษก ควรสงเคราะห์ด้วยการให้รัตนะ เช่น ม้าอาชาไนยอันสง่างาม เป็นต้น กษัตริย์ประเทศราช ควรมอบยานพาหนะที่สมควรแก่ความเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ทั้งหลาย ควรมอบไทยธรรม เช่น ข้าวน้ำ และ ผ้า เป็นต้น พวกคหบดีและราษฎรทั่วไป ควรสงเคราะห์ด้วยการให้พันธุ์ข้าว, ไถ, ฆาล และ โคงาน เป็นต้น สำหรับสมณพราหมณ์ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ควรสักการะด้วยการถวายบริวาร ส่วนหมู่ เนื้อและนก ควรให้โปร่งใจด้วยการให้อภัย^๒ กล่าวคือ แบ่งเขตให้อภัยทานด้วยการห้ามฆ่าสัตว์ในพื้นที่ต่างๆ

๔) อปริหานิยธรรม

อปริหานิยธรรม หมายถึง ธรรมที่ทำให้ไม่เสื่อม ๗ ประการ จะทำให้เจริญฝ่ายเดียว เป็นหลักสร้างความรักความสามัคคีแก่หมู่คณะ มีอยู่ ๒ ประเภท คือ สำหรับคฤหัสถ์ และ สำหรับบรรพชิต ทั้ง ๒ ประเภทนี้ ไกลเคียงกันต่างกันเพียงบางข้อตามภาวะ ในนี้จะกล่าวเฉพาะธรรมสำหรับคฤหัสถ์เท่านั้น พระพุทธเจ้าตรัสอปริหานิยธรรมสำหรับคฤหัสถ์แก่เจ้าลิจฉวีผู้ปกครองแคว้นวัชชี ณ สารันทกเจดีย์ ใกล้กรุงเวสาลี โดยมีพุทธประสงค์เพื่อให้เจ้าวัชชีที่เป็นคณะผู้ปกครองนำไปเป็นหลักปกครองตนเอง(ตนในที่นี้คือคณะผู้ปกครองทั้งคณะ)^๓ ซึ่งต้องปฏิบัติดังนี้

^๓ **วัชชีธรรมโบราณ** หมายถึง ธรรมเนียมปฏิบัติดั้งเดิมด้านการปกครองของแคว้นวัชชี ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่ดี ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักธรรม พระองค์ให้รักษาวัชชีธรรมโบราณนี้ไว้อย่างเดิม ไม่ให้บัญญัติข้อที่ไม่เคยบัญญัติไว้ ไม่ถอนข้อที่บัญญัติไว้แล้ว เช่น ไม่ตั้งภาษีอากร หรือไม่กำหนดอาชญา คือบทลงโทษที่ไม่เคยมีมาก่อน หรือ เมื่อราชบุรุษจับผู้ต้องสงสัยว่าเป็นโจรมาแสดงแก่เจ้าลิจฉวีฯ ก็ไม่ส่งลงโทษเสียเองโดยไม่ผ่านกระบวนการสอบสวนคดีความดั้งเดิม ซึ่งตามวัชชีธรรมโบราณแบ่งฝ่ายอย่างชัดเจน ไม่ก้าวล่วงงานทำงานตามหน้าที่ เมื่อหมดหน้าที่แล้วก็ส่งงานให้ฝ่ายอื่นทำต่อไป เช่น เมื่อเจ้าหน้าที่นำผู้ต้องสงสัยว่าเป็นโจรมาแสดงแก่เจ้าวัชชีฯ ก็จะไม่ตัดสินคดีเอง แต่มอบให้มหาอำมาตย์ฝ่ายสอบสวนเป็นผู้สอบสวน เมื่อสอบสวนแล้วทราบว่าเป็นโจรก็ปล่อยไป แต่ถ้าเป็นโจรก็มอบให้มหาอำมาตย์ฝ่ายผู้พิพากษาวินิจฉัย ถ้าไม่ใช่โจรก็ปล่อยตัวไป ถ้าเป็นโจรก็ให้มหาอำมาตย์ฝ่ายลูกขุนวินิจฉัย หากไม่ใช่โจรก็ปล่อยตัวไป หากเป็นโจร ก็มอบมหาอำมาตย์ ๘ ตระกูล เมื่อสอบสวนแล้วทราบว่าเป็นโจรก็ปล่อยไป แต่ถ้าเป็นโจรก็มอบ ให้เสนาบดี-อุปราชา-มอภวายแด่พระราชา พระราชาวินิจฉัยแล้วทราบว่าเป็นโจรก็ปล่อยตัวไป หากว่าเป็นโจรก็จะโปรดให้เจ้าหน้าที่อ่านคัมภีร์กฎหมายประเพณี ซึ่งเขียนไว้ว่า ผู้ใดทำความผิดข้อนี้ ผู้นั้นจะต้องมีโทษข้อนี้ พระราชาก็ทรงนำการกระทำของผู้นั้น มาเทียบกับตัวบทกฎหมายนั้นแล้ว ทรงลงโทษตามสมควรแก่ความผิดนั้น ดังนั้น เมื่อพวกเขาถือวัชชีธรรมโบราณอย่างนี้ ผู้คนทั้งหลายย่อมไม่ติเตียน โทษจะไม่เกิดขึ้นแก่เจ้าวัชชีทั้งหลาย มีแต่ความเจริญอย่างเดียวเท่านั้น

- (๑) ประชุมกันเนืองๆ เพื่อให้ได้รับข้อมูลทั่วถึงกัน
- (๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ
- (๓) ไม่บัญญัติข้อที่ไม่เคยบัญญัติไว้ ไม่เพิกถอนข้อที่บัญญัติไว้แล้ว สมาทานวัชชีธรรมแบบโบราณ ตามที่บัญญัติไว้แล้ว ประพฤติกันอยู่
- (๔) สักการะ เคารพ นบถือ บูชา ผู้ใหญ่ ผู้เฒ่าและเชื้อถ้อยคำที่ควรฟังของผู้ใหญ่ ผู้เฒ่าเหล่านั้น เพราะเมื่อมีความเคารพ ผู้เฒ่าก็จะเมตตาแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้
- (๕) ไม่ฉุด คร่ำ ข่มเหง กักขัง กุลสตรีทั้งหลาย และ กุมารีของสกุลทั้งหลาย เพราะจะทำให้ประชาชนโกรธแค้นและต่อต้านผู้ปกครอง
- (๖) สักการะ เคารพ นบถือ บูชาเจดีย์ ทั้งภายในและภายนอกพระนครและไม่ลดเครื่องสักการะที่เคยถวายแล้วแก่เจดีย์เหล่านั้น เพื่อให้เทวดาที่รักษาเจดีย์พึงพอใจและช่วยคุ้มครองรักษามัน
- (๗) จัดอารักขา ป้องกัน และคุ้มครอง พระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยตั้งใจว่าทำอะไร พระอรหันต์ที่ยังไม่มาพึงมาสู่แล้ว ทำอย่างไรพระอรหันต์ที่มาแล้วขอให้อยู่สบาย ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นนื่อนาบุญให้แก่ชาววัชชีทั้งหลาย

อภิธานิธรรมนั้น ไม่จำกัดไว้สำหรับใช้ในการปกครองแบบคณะบุคคลเท่านั้น แต่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการปกครองโดยระบอบกษัตริย์ได้ด้วย เพราะกษัตริย์เองแม้จะมีอำนาจในการปกครองแบบเบ็ดเสร็จ แต่ก็ต้องหมั่นประชุมเหล่าอำมาตย์ราชบริพารเช่นกัน ทุกคนต้องพร้อมเพรียงกันทำกิจต่างๆ เช่นกัน บ้านเมืองจึงจะเจริญรุ่งเรือง ในขณะเดียวกันทศพิธราชธรรม ฯลฯ นั้น เจ้าวัชชีทั้งหลายก็ควรนำไปปฏิบัติด้วย เพื่อส่งเสริมให้คุณธรรมของคณะผู้ปกครองประเทศงดงามยิ่งขึ้น

๓.๑.๔.๒ หลักธรรมในการปกครองคน

หลักธรรมในการปกครองคน หมายถึง หลักธรรมที่ผู้ปกครองจะต้องนำไปใช้ในการปกครองคน คือผู้อยู่ภายใต้การปกครองของตน ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย เจริญรุ่งเรือง และสมัคสมานสามัคคี ซึ่งจะใช้หลักธรรมที่สำคัญ คือ สังคหวัตถุ ๔, อคติ ๔, กุศลกรรมบถ ๑๐ และ ศีล ๕ เป็นต้น หลักธรรมเหล่านี้ สามารถนำไปใช้ในการปกครองได้ทั้งระบอบกษัตริย์และระบอบที่ปกครองโดยคณะบุคคล

หลักธรรมในการปกครองคนมี ๒ ประเภท^๔ โดยประเภทที่ ๑ คือ หลักในการยึดเหนี่ยวน้ำใจคน สร้างความสมัคสมานสามัคคีกัน ป้องกันการแตกความสามัคคี ได้แก่ สังคหวัตถุ ๔ และ

^๔ ปรีชา ช่างขวัญยืน. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖-๒๗.

อคติ ๔ เป็นต้น และประเภทที่ ๒ คือ กฎระเบียบสำหรับให้คนที่อยู่ภายใต้การปกครองปฏิบัติตาม ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ และ ศีล ๕ เป็นต้น

๑) สังคหัตถ์ ๔

สังคหัตถ์ แปลว่า หลักการสงเคราะห์กัน เป็นคุณเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่ผู้ปกครองต้องมีเพื่อใช้ในการยึดเหนี่ยวน้ำใจประชาชน พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในกาลเมื่อเราเป็นพระราชาพระนามว่าเอกราช เราอธิษฐานศีลอันบริสุทธิ์ยิ่ง ปกครองแผ่นดินใหญ่ สมทานกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการอย่าง เคร่งครัด สงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหัตถ์ ๔ ประการ ได้แก่ ทานคือการให้ ปิยวาจาคือเจรจาถ้อยคำน่ารัก อตถจริยาคือประพฤติประโยชน์ และ สมานัตตาคือความมีตนเสมอในธรรม และในบุคคล

(๑) ทาน แปลว่า การให้ สำหรับผู้ปกครองแล้วการให้นั้น ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก เมื่อผู้ปกครองหมั่นให้ทานแก่พสกนิกรอยู่เสมอ ก็จะเป็นที่รักของปวงชน เมื่อเป็นที่รักแล้วก็จะง่ายต่อการปกครอง

(๒) ปิยวาจา แปลว่า ถ้อยคำน่ารัก ไพเราะเสนาะโสต เป็นที่ดึงดูดใจ เหนียวรั้งใจให้สมัครสมานกัน ไม่กระทบกระทั่งกัน ผู้ฟังอยากฟังอยู่รำไป ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญมากสำหรับผู้ปกครอง เพราะจะสามารถโน้มน้าวจิตใจให้ประชาชนสมัครสมานสามัคคีเป็นหนึ่งเดียวกันได้

(๓) อตถจริยา แปลว่า ประพฤติประโยชน์ สำหรับผู้ปกครองหมายถึงการประพฤติตน ให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชนพลเมือง ไม่เอาแต่ความสุขส่วนตนผู้เดียว ให้ความสุขแก่ราษฎรโดยทั่วหน้ากัน

(๔) สมานัตตา แปลว่า ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมนั้นๆ ในบุคคลนั้นๆ กล่าวคือ เมื่อเราเข้าไปในหมู่ไหน พวกไหน ก็เป็นหมู่นั้นพวกนั้นไปหมด ไม่แตกแยกจากกัน นี่ก็ความเป็นผู้มีตนเสมอเขา พอเหมาะพอดีกับเขา เข้าใกล้ใครคนนั้นก็บอกว่าเป็นพวกเขา สำหรับ ผู้ปกครองหมายถึง การไม่วางตนสูงส่งเกินไปจนประชาชนเข้าไม่ถึง แต่ให้วางตนเหมือนเป็นพ่อปกครองลูก ทำให้ประชาชนมีความรู้สึกอบอุ่น เหมือนได้อยู่ในครอบครัวที่มีพ่อใจดีมีเมตตาคอยดูแลสุขทุกข์ของลูกๆ เป็นอย่างดี

๒) อคติ ๔

อคติ หมายถึง ความลำเอียง หรือเรียกว่า “สองมาตรฐาน(Double Standard)” เป็นหลักที่ผู้ปกครองทุกคนจะต้องเว้น เพราะหากไม่ละเว้นแล้ว จะเกิดการแตกความสามัคคีกันอย่างรุนแรง จนผู้ปกครองไม่อาจจะควบคุมได้ เนื่องจากผู้ที่รู้สึกว่าเขาไม่ได้รับความเป็นธรรมจะไม่เชื่อฟัง อคติ ๔ ประการ คือ

(๑) ฉันทาคติแปลว่า ลำเอียงเพราะรัก หรือ เพราะชอบพอกัน

(๒) โทสาคติแปลว่า ลำเอียงเพราะโกรธ หรือ เพราะเกลียดชัง

(๓) โมหาคติแปลว่า ลำเอียงเพราะหลง หรือ เพราะความไม่รู้

(๔) ภัยาคติ แปลว่า ลำเอียงเพราะกลัว ได้แก่ กลัววิธิพล

พระพุทธเจ้าตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภัยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม ดุจดวงจันทร์ข้างแรม ฉะนั้น ส่วนบุคคลใด ไม่ละเมิดความชอบธรรมเพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภัยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมบริบูรณ์ ดุจดวงจันทร์ข้างขึ้น ฉะนั้น^{๑๐}

พระพุทธเจ้าตรัสตัวอย่างของผู้ปกครองที่ประกอบด้วยอคติ ๔ แล้วเป็นเหตุให้ยศเสื่อมได้หลายเรื่อง ในที่นี้จะยกตัวอย่างเรื่องจันทกุมารชาดก มีใจความโดยย่อดังนี้

ในอดีตกาล กรุงพาราณสีนี้มีชื่อว่า เมืองปุพผวัต พระเจ้าเอกราชทรงครองราชสมบัติในเมืองนั้น พระราชโอรสของพระองค์ทรงพระนามว่าพระจันทกุมารได้ดำรงตำแหน่งอุปราช พราหมณ์ชื่อว่ากัณหาหาละเป็นบุโรหิตและดำรงตำแหน่งตัดสินคดีความ พราหมณ์นี้เป็นคนมีใจฝักใฝ่ในสินบน รับสินบนแล้วตัดสินคดีไม่ต้องอยู่บนธรรม ทำผิดให้เป็นถูก ทำถูกให้เป็นผิด

วันหนึ่ง มีบุรุษผู้แพศยาโดยไม่เป็นธรรมได้เข้าไปหาพระจันทกุมาร แล้วทูลเรื่องดังกล่าวให้ทรงทราบ พระจันทกุมารจึงพาบุรุษนั้นไปสู่โรงวินิจฉัยคดีความ แล้วทรงตัดสินคดีด้วยพระองค์เองอีกครั้ง ทรงทำให้บุรุษผู้แพศยาโดยไม่เป็นธรรมนั้นชนะคดี มหาชนจึงพากันแซ่ซ้องสาธุการด้วยเสียงอันดัง ต่อมาพระราชาก็มอบหมายให้พระจันทกุมารตัดสินคดีความทั้งปวง ผลประโยชน์จากสินบนของกัณหาหาลพราหมณ์จึงขาดไป เขาจึงผูกอาฆาตและเพ่งโทษในพระจันทกุมารตั้งแต่นั้นมา

วันหนึ่ง พระราชาทรงสุบินเห็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อันนารีนรมย์ มีหมู่นางอัปสรเป็นอันมากพ้อนรำขับร้องและประโคมดนตรี เมื่อตื่นบรรทมแล้ว ทรงใคร่จะเสด็จไปสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระองค์จึงเรียกกัณหาหาลบุโรหิตมาตรัสถามว่าท่านจงบอกทางสวรรค์แก่เราเหมือนนรชนทำบุญแล้วไปสู่สุคติภพเถิด

กัณหาหาลพราหมณ์คิดว่า บัดนี้เป็นเวลาที่จะได้เห็นหลังศัตรูของเรา เราจักทำพระจันทกุมารให้สิ้นชีวิต จึงกราบทูลพระราชว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ คนทั้งหลายให้ท่านอันลวงล้าทาน ฆ่าแล้วซึ่งบุคคลอันไม่พึงฆ่า ชื่อว่าทำบุญแล้วย่อมไปสู่สุคติ" ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ยัญพิงบูชาด้วยพระราชบุตร ด้วยมเหสี ด้วยขวานิคม ด้วยโคอุสภราช ด้วยม้าอาชาไนยอย่างละ ๔ ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ยัญพิงบูชาด้วยหมวด ๔ แห่งสัตว์ทั้งปวงนี้"

พระราชารู้เงื่อนเวลาเพราะประกอบด้วยโมหาคติ คือความไม่รู้ และถูกความปรารถนาที่จะไปสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ครอบงำ จึงรับสั่งให้นำพระราชบุตร และพระมเหสีทั้งหลาย เป็นต้น มาทำพิธี

^{๑๐} ดู ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๖/๑๘๖

บุชายัญ แม้ว่าพระจันทกุมารและหมู่อำมาตย์ราชบริพาร จะกราบทูลทัดทานอย่างไร ก็ไม่อาจจะเปลี่ยนพระทัยพระราชได้

ข่าวนี้ได้แพร่สะพัดไปทั่วเมืองปุณณดี ชาวเมืองทราบความเป็นมาเป็นไปของเรื่องดีว่า กัณหาพลพราหมณ์ผูกอาฆาตในพระจันทกุมาร จึงคิดจะฆ่าพระราชกุมารด้วยวิธีนี้ เหตุที่พระจันทกุมารเป็นที่รักของมหาชน ชาวเมืองจึงช่วยกันฆ่ากัณหาพลพราหมณ์เสีย จากนั้นก็คิดจะฆ่าพระราชกุมารด้วย แต่พระจันทกุมารได้สวมกอดพระราชบิดาไว้ แล้วมหาชนกล่าวว่า เราจะให้ชีวิตแก่พระราชกุมาร แต่จะไม่ยอมให้ฉัตรแก่พระราชแล้วก็ช่วยกันนำเครื่องทรงสำหรับพระราชออก(ถอดยศ)ส่งไปอยู่ที่อยู่ของคนจัณฑาล และได้อภิเษกพระจันทกุมารเป็นพระราชอาแทน เมื่อพระจันทกุมารเป็นพระราชอา ก็ทรงปกครองบ้านเมืองโดยธรรมปราศจากอคติ ยศพระองค์จึงเจริญยิ่งขึ้นไปตลอดพระชนมายุ ชาตกเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า เกียรติยศของผู้ปกครองที่ไม่มีอคตินั้น จะรุ่งเรืองยิ่งๆ ขึ้นไป และสามารถปกครองประชาชนให้อยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นสุข

๓) กุศลกรรมบถ ๑๐

กุศลกรรมบถ ๑๐ นอกจากจะใช้เป็นหลักในการปกครองตนของพระราชอาและพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว ยังใช้เป็นหลักในการปกครองคนด้วย กล่าวคือ เป็นกฎระเบียบให้ประชาชนในยุคนั้นๆ ปฏิบัติตาม เช่น ในสมัยของพระเจ้ามหาวิชัยราชา ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไว้ในกฎทนต์สูตร^{๑๑} และในราชสูตร^{๑๒} ก็มีบันทึกไว้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิบางพระองค์ก็ใช้กุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นหลักในการปกครองคนเช่นกัน

๔) ศีล ๕

ศีล แปลว่า ปกติ หมายถึง ความเป็นปกติของมนุษย์ ๕ ประการ เช่น ปกติมนุษย์จะไม่ฆ่าสัตว์ เป็นต้น ศีล ๕ ก็เป็นธรรมที่มีมาก่อนยุคพุทธกาลเช่นกัน โดยเฉพาะในยุคที่มีพระเจ้าจักรพรรดิมาบังเกิดขึ้น พระองค์จะใช้ศีล ๕ เป็นธรรมสำหรับให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติ เช่น ในจกกวตติสูตรที่กล่าวไว้แล้ว

แนวคิดเกี่ยวกับจริยธรรมทางการเมืองของคนที่จะดำรงตำแหน่งการเมืองจะต้องมีคุณธรรม ศีลธรรมและจริยธรรม เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เป็นหลักควบคุมความประพฤติอันดีงาม เช่น ควบคุมทางวาจา ที่เรียกว่าเบญจศีล นอกจากนั้น นักการเมืองจะต้องมีหลักควบคุมจิตใจไม่โลภอยากได้ทรัพย์สินของผู้อื่น ไม่คิดพยาบาทอาฆาต ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและโปร่งใส

^{๑๑} ที.สี. (ไทย) ๙/ ๓๒๓-๓๕๘/ ๑๒๕-๑๕๐., ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙; อัง.นวก. (บาลี) ๒๓/ ๒๐/๔๗๐ ส.ส. (แปล) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙; ส.อ. ๑/๑๒๐/๑๓๔-๑๓๙; อัง.จตุกก. (แปล) ๒๑/๓๙/๖๔-๖๖; อัง.จตุกก.อ. ๒/๓๙/๓๔๐-๓๔๑

^{๑๒} อัง.ปณจก.(ไทย) ๑๔/๖๕/๑๘๗

รัฐและสถาบันการเมืองการปกครองในยุคแรก เกิดขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาสังคม ผู้ปกครองมีหน้าที่ดูแลประชาชนให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข แต่เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น พระองค์ตรัสสอนเป้าหมายชีวิตมนุษย์ไว้ ๓ ระดับ จึงอยู่ที่การสร้างสภาพเอื้อให้มนุษย์ในสังคมประพฤติปฏิบัติตนเพื่อบรรลุเป้าหมายของชีวิตทั้ง ๓ ระดับได้โดยง่าย การปกครองประเทศจะต้องส่งเสริมศีลธรรมและเศรษฐกิจควบคู่กันไป ศีลธรรมเป็นประจักษ์แก่ใจ ส่วนเศรษฐกิจเปรียบเสมือนเปลือกของต้นไม้ เศรษฐกิจที่ดีจะเป็นรากฐานให้คนประพฤติศีลธรรมได้สะดวก ในขณะที่ศีลธรรมจะควบคุมและกำจัดกิเลสของมนุษย์ให้เบาบางลงและหมดไปในที่สุด ดังนั้นในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะให้ภาพการเมืองการปกครองในพระไตรปิฎก ซึ่งเป้าหมายของรัฐศาสตร์ หรือการเมืองการปกครองในพระพุทธศาสนาอยู่ที่การสร้างสภาพเอื้อให้มนุษย์ในสังคมประพฤติปฏิบัติตนเพื่อ เป้าหมายชีวิตทั้ง ๓ ระดับได้โดยง่าย ทั้งเป้าหมายในชาตินี้ ชาติหน้าและในชาติสุดท้ายคือบรรลุมรรคผลนิพพาน

ธรรมาธิปไตยหรือการยึดธรรมเป็นหัวใจสำคัญของหลักรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก ธรรมาธิปไตยนั้นไม่ถือว่าเป็นระบอบการปกครอง ระบอบหนึ่ง เหมือนอย่าง ระบอบประชาธิปไตย หรือ ระบอบคอมมิวนิสต์ แต่ทุกระบอบการปกครองที่มีอยู่ สามารถนำธรรมาธิปไตยไปประยุกต์ใช้ได้ทั้งนั้น โดยยกเอาหลักธรรมเป็นเกณฑ์ในการตัดสินสูงสุดคล้ายกับกฎหมายรัฐธรรมนูญ กล่าวคือ การตัดสินใจใดๆ หรือการกระทำใดๆ ก็ตามจะต้องไม่ขัดต่อกฎหมายรัฐธรรมนูญฉันใด การตัดสินใจนั้นๆ หรือการกระทำนั้นๆ ก็ต้องไม่ขัดต่อหลักธรรม ฉะนั้น

หลักธรรมแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ หลักการปกครองตน(ของผู้ปกครอง) และหลักในการปกครองคน(ประชาชน) โดยหลักการปกครองตน ได้แก่ ทศพิธราชธรรม, กุศลกรรมบถ ๑๐, จักรวรรดิวัตร และอธิษฐานธรรม ส่วนหลักธรรมในการปกครองประชาชน ได้แก่ สังคหวัตถุ ๔, อคติ ๔, กุศลกรรมบถ ๑๐ และ ศีล ๕ หลักการปกครองส่วนใหญ่จะประกอบด้วยศีลและหลักธรรมอื่นๆ เช่น การให้ทาน เป็นต้น ดังนั้นเพื่อให้ชัดเจนจึงเรียกกันว่า"หลักศีลธรรม" ถือเป็นหัวใจหรือเป็นแก่น การปกครองประเทศ ทั้งนี้การจะให้ศีลธรรมอยู่ได้อย่างมั่นคง จำเป็นยิ่งที่จะต้องพัฒนา"เศรษฐกิจ" ควบคู่ไปด้วย เพราะหากเศรษฐกิจไม่ดี ประชาชนอดอยากยากจนจะกดดันให้คนทำอกุศลกรรมด้วยการลักขโมยเพื่อยังชีพ เป็นต้น

การปกครองประเทศจึงต้องพัฒนาศีลธรรมและเศรษฐกิจควบคู่กันไป จะขาดตัวใดตัวหนึ่งไม่ได้ เศรษฐกิจเป็นเหมือนราก ใบ เปลือกและกระพี้ที่คอยหล่อหุ้มและดูดซับอาหารมาหล่อเลี้ยงแก่น คือศีลธรรมให้เจริญเติบโต เศรษฐกิจที่ดีจะเป็นฐานให้คนประพฤติศีลธรรมได้สะดวก ส่วนศีลธรรมจะควบคุมและกำจัดกิเลสของมนุษย์ให้เบาบางลงและหมดไปในที่สุด

๓.๒ จริยธรรมนักรการเมืองแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

นักรการเมืองที่ให้ความเคารพกฎกติกาของสังคมที่ปรากฏในหลักพุทธปรัชญาที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ไม่ขัดต่อความถูกต้องและเคารพกฎกติการักษามาตรฐานกฎกติกาโดยเคร่งครัด ถือหลักแนวคิดของผู้ที่ได้วางแผนไว้ดีแล้วโดยชอบ เสมือนพระที่ให้ความเคารพมติของพระผู้ใหญ่ในสมัยครั้งพุทธกาลที่ให้รักษาพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ได้ทรงสั่งสอนไว้แล้ว โดยไม่ตัดทอนถ้อยคำและเนื้อหาใดๆ นอกจากนั้น หลักการปกครองตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น พระองค์ใช้หลักปกครองโดยหลักสามัคคีธรรม โดยการรับฟังมติของเสียงส่วนใหญ่ที่เรียกว่า เญยยลิกา^{๓๓} เปรียบเทียบในปัจจุบัน เรียกว่า เป็นการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยโดยอาศัยเสียงส่วนใหญ่เป็นสำคัญ ตามหลักแห่งการตัดสินใจถึงแนวทางการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ได้แบ่งออกเป็น ๓ แนวทาง คือ ๑.ระบอบอัตตาธิปไตย หมายถึงการที่เอาความคิดของตนเป็นที่ตั้ง ๒.โลกาธิปไตย หมายถึงการเอาเสียงข้างมากเป็นที่ตั้ง ๓.ระบอบธรรมาธิปไตย ถือเอาหลักคุณธรรมและยึดถือความถูกต้องเป็นสำคัญ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหาสุตโสมชาดกว่า"พึงสละทั้งทรัพย์ ภัยวาระ และชีวิตเพื่อรักษารธรรม"^{๓๔}

๓.๒.๑ ความสำคัญ-ลักษณะ-องค์ประกอบ-ประเภทของจริยธรรม

๓.๒.๑.๑ ความสำคัญของจริยธรรม

จริยธรรมเป็นสิ่งสำคัญในสังคมที่จะนำความสุขสงบและความเจริญก้าวหน้ามาสู่สังคมนั้นๆ เพราะเมื่อคนในสังคมมีจริยธรรม จิตใจก็ย่อมสูงส่ง มีความสะอาดและสว่างในจิตใจ จริยธรรมเป็นความประพฤติ การกระทำและความคิดที่ถูกต้องดีงาม รวมถึงการทำหน้าที่ของตนให้ครบถ้วนสมบูรณ์ เว้นในสิ่งที่ควรละเว้น ประกอบการและดำรงชีวิตอย่างฉลาด ด้วยสติและปัญญา รู้เหตุรู้ผลรู้

^{๓๓} **เญยยลิกา** กิริยาเป็นไปตามข้างมาก ได้แก่ วิธีตัดสินอธิกรณ์โดยถือเอาตามคำของคนข้างมาก เช่น วิธีจับสลาก เพื่อซื้อข้อผิดถูก ข้างไหนมีภิกษุผู้ร่วมพิจารณาลงความเห็นมากกว่า ก็ถือเอาพวกข้างนั้น เป็นวิธีอย่างเดียวกับการโหวตคะแนนเสียง ใช้สำหรับระงับวิวาทอธิกรณ์, **อธิกรณ์สมณะ** ธรรมเครื่องระงับอธิกรณ์, วิธีดำเนินการเพื่อระงับอธิกรณ์มี ๗ อย่าง คือ ๑.สัมมุขวินัย วิธีระงับในที่พร้อมหน้า ๒.สติวินัย วิธีระงับโดยถือสติเป็นหลัก ๓.อมุพหวินัย วิธีระงับสำหรับผู้หายจากเป็นบ้า ๔.ปญญาตรณะ การทำตามที่รับ ๕.ตัสสาปิยลิกา การตัดสินลงโทษแก่ผู้ผิด (ที่ไม่รับ) ๖. เญยยลิกา การตัดสินตามคำของคนข้างมา ๗. ตินวัตถารกวินัย วิธีตัดสินลงโทษด้วยหญ้า (ประณิฆะ)

^{๓๔} **อธิปไตย ๓** (ความเป็นใหญ่, ภาวะที่ถือเอาตัวเองเป็นใหญ่ — dominant influence; supremacy) ๑. อัตตาธิปไตย (ความมีตนเป็นใหญ่, ถือตนเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนาตนเป็นประมาณ — supremacy of self; self-dependence) ๒. โลกาธิปไตย (ความมีโลกเป็นใหญ่, ถือโลกเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนา นิยมของโลกเป็นประมาณ — supremacy of the world or public opinion) ๓. ธัมมาธิปไตย (ความมีธรรมเป็นใหญ่, ถือธรรมเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนาความถูกต้อง เป็นจริง สมควรตามธรรม เป็นประมาณ — supremacy of the Dharma or righteousness) ผู้เป็นอัตตาธิปไตย พึงใช้สติให้มาก; ผู้เป็นโลกาธิปไตย พึงมีปัญญาครองตนและรู้พินิจ; ผู้เป็นธรรมาธิปไตย พึงประพฤติให้ถูกหลักธรรม; ผู้เป็นหัวหน้าหมู่ เป็นนักรปกครอง พึงถือธรรมาธิปไตย.,ดู ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๘/ ๒๓๑ ; อง.ติก. (ไทย)๒๐/๔๗๙/ ๑๘๖ . ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/ ๓๘๒ / ๘๗

กาลเทศะ กระทำทุกอย่างด้วยความรอบคอบ เสียสละอุทิศตน มุ่งมั่นและบากบั่น ความสำคัญของจริยธรรม จึงเป็นเครื่องมือยุทธศาสตร์ของชาติ และ สังคมเครื่องชี้วัดความเจริญความเสื่อมของสังคม จริยธรรมเป็นเรื่องที่จำเป็นยิ่งสำหรับทุกคน ทุกหมู่เหล่าและทุกอาชีพ สังคมจะอยู่รอดและเป็นสุขได้ ก็ด้วยจริยธรรม^{๑๕}

๓.๒.๑.๒ ลักษณะของจริยธรรม

คุณลักษณะของจริยธรรมการเมืองการปกครอง ๑๐ ประการ ดังนี้ ๑) *ความรับผิดชอบ* หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่อย่างตั้งใจ มีความละเอียดรอบคอบ มีความพากเพียรพยายามเพื่อให้งานหรือภาระที่รับผิดชอบอยู่บรรลุผลสำเร็จตรงตามเป้าหมาย ๒) *ความซื่อสัตย์* หมายถึง การประพฤติปฏิบัติตนอย่างตรงไปตรงมา ตรงต่อความเป็นจริง ทั้งการ วาจา ใจ ต่อตนเองและผู้อื่น ๓) *ความมีเหตุผล* หมายถึง การรู้จักใช้สติปัญญา ไตร่ตรอง คิดใคร่ครวญ หรือพิสูจน์ สิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ประจักษ์ โดยไม่ผูกพันกับอารมณ์ และความยึดมั่นในความคิดของตนเอง ๔) *ความกตัญญูกตเวที* หมายถึง ความรู้สึกสำนึกในบุญคุณของบุคคลผู้มีอุปการคุณ หรือ สิ่งอันมีคุณต่อมนุษยเรา และแสดงออกถึงความสำนึกในบุญคุณนั้นด้วยการตอบแทนคุณ อาจกระทำด้วยสิ่งของหรือการกระทำอย่างนอบน้อม ๕) *ความอดุสาหะ* หมายถึง ความพยายามอย่างยิ่งยวด เพื่อให้บรรลุผลในการทำงานหรือกิจกรรมที่ทำ ด้วยขันขันแข็งกระตือรือร้น อดทน แม้จะมีปัญหาหรืออุปสรรคขัดขวางก็ไม่ยอมแพ้และไม่ย่อท้อ ๖) *ความสามัคคี* หมายถึง ความพร้อมเพียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน การให้ความร่วมมือในการกระทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี โดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว รวมทั้งมีความรักในหมู่คณะของตน ๗) *ความมีระเบียบวินัย* หมายถึง การควบคุมความประพฤติของตนเองให้ปฏิบัติได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมกับจรรยาบรรณทางสังคม กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ กฎหมายและศีลธรรม ๘) *ความเสียสละ* หมายถึง การลดละความเห็นแก่ตัว การแบ่งปัน แก่คนที่ควรให้ด้วยทรัพย์สิน กำลังกาย และกำลังปัญญาของตนเอง ๙) *ความประหยัด* หมายถึง การใช้สิ่งของหรือใช้จ่ายอย่างระมัดระวังและพอเหมาะพอควร เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยจนเกิดฐานะของตน ๑๐) *ความยุติธรรม* หมายถึง การปฏิบัติตนด้วยความเที่ยงตรง การพิจารณาเรื่องราวต่างๆ จะต้องอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง ไม่มีความลำเอียงหรือเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ๑๑) *ความเมตตากรุณา* หมายถึง ความรักใคร่ปรารถนาจะให้ผู้อื่นเป็นสุข และมีความสงสารอยากจะช่วยให้อื่นพ้นจากความทุกข์^{๑๖}

^{๑๕} ดวงเดือน พันธมนานิน. จริยธรรมในสังคมไทยในทัศนะของนักพฤติกรรมศาสตร์. เอกสารนำเสนอในการประชุมสัมมนาจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน, สถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย., ๒๕๒๒.

^{๑๖} ดวงเดือน พันธมนานิน. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

๓.๒.๑.๓ องค์ประกอบของจริยธรรม

จริยธรรมมีองค์ประกอบหลักอยู่ ๓ ประการ คือ ๑) *ระเบียบวินัย (Discipline)* การที่สังคมจะมีระเบียบวินัย ในสังคมจะต้องประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นไปตามข้อตกลงของสังคม อันได้แก่ กฎหมาย จารีต ประเพณี ๒) *สังคม (Society)* การรวมกลุ่มกันเป็นสังคมเป็นส่วนรวม หรือประกอบกิจกรรมใด ในสังคมก็ต้องมีแบบแผน มุ่งเน้นหรือเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ๓) *อิสระเสรี (Autonomy)* การมีอิสระเสรีนั้นสังเกตได้จากการที่บุคคลในสังคมมีเสรีภาพในการปกครองตน

๓.๒.๑.๔ ประเภทของจริยธรรม

จริยธรรมแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท^{๑๗} ได้แก่ ๑) *จริยธรรมภายนอก* เป็นจริยธรรมทางพฤติกรรมที่ปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจน เช่น ความรับผิดชอบ ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความมีวินัย การตรงต่อเวลา เป็นต้น ๒) *จริยธรรมภายใน* เป็นจริยธรรมที่เกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิดหรือทัศนคติของบุคลิกลักษณะตามสภาพจิตใจและสภาวะแวดล้อม เช่น ซื่อสัตย์ ยุติธรรม เมตตา กรุณา กตัญญู กตเวที เป็นต้น

๓.๒.๒ จริยธรรมนักการเมืองตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

คำว่า จริยธรรม หมายถึงหลักแห่งความประพฤติและการกระทำที่ถูกต้องโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ ไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน สำหรับผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองมีความรอบคอบระมัดระวังไม่ประมาท รู้จักเสียสละประโยชน์ส่วนน้อยเพื่อประโยชน์ของชนหมู่มาก โดยเคารพกฎกติกาของสังคมที่เรียกว่ากฎหมายการเมืองการปกครอง

คำว่า นักการเมือง หมายถึงผู้ชำนาญการทางการเมือง โดยการอาสาสมัครเข้าไปทำหน้าที่รับใช้ประเทศชาติและทำหน้าที่แทนประชาชนด้วยความชำนาญการที่เรียกว่า นักการเมือง

คำว่า จริยธรรมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ตามความหมายในบริบทนี้หมายถึงความประพฤติและการกระทำที่ไม่ขัดต่อหลักศีลธรรมที่ว่าด้วยความประพฤติปฏิบัติชอบ และมีความยึดมั่นตามหลักแห่งเหตุผลที่เรียกว่าหลักประชาธิปไตยตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ที่เรียกว่าโลกาธิปไตย และธรรมาธิปไตย โดยไม่ยึดถือความเห็นของตนเป็นที่ตั้ง แต่ยึดถือเอาความเห็นของชนหมู่มากเป็นสำคัญ ดังนั้น จริยธรรมนักการเมืองตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท จึงถือเอาความประพฤติและการกระทำที่ถูกต้องสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง

จากนิยามและความหมายเบื้องต้นของคำว่า จริยธรรมนักการเมืองตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท พอสรุปได้ว่า จริยธรรมการเมืองตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทถือเป็นหลักการปกครองด้วยตามระบอบประชาธิปไตยในทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท นอกจากนั้นการปกครองที่ดีจะต้องยึดหลักจริยธรรมตามแนวพุทธศาสนา นั้นหมายความว่า จะต้องมีการมีจริยธรรม ๓ ระดับ คือ :-

^{๑๗} ดู ดวงเดือน พันธมนาวิน, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๑๗.

๑. จริยธรรมขั้นพื้นฐาน ได้แก่ ศีล ๕ (เบญจศีล)^{๑๘} และเบญจธรรม^{๑๙} ได้แก่ ธรรม ๕ เป็นข้อปฏิบัติฝ่ายศีล และธรรมที่จูนเจือกันเป็นข้อปฏิบัติและขอบเขตให้เกิดความสุขทางกายและวาจาเท่านั้น อันจะนำสังคมให้มีความสุขและเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติในขั้นอื่น ดังนั้น บุคคลที่มีศีลธรรมก็ต้องมีธรรมเป็นการสนับสนุนซึ่งกันและกันเสมอ ไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้เลย ต่างฝ่ายต่างก็มีความเสมอกัน คือ บุคคลใดมีศีลก็ต้องมีธรรม และบุคคลใดมีธรรมก็ต้องมีศีล เราอาจกล่าวได้ว่าเบญจศีล เป็นธรรมที่อุดหนุนให้ผู้ประพฤติดุจธรรมมีจริยธรรมเป็นพื้นฐานมากยิ่งขึ้น และมีความสัมพันธ์กับเบญจธรรม ผู้ใดประพฤดิเบญจธรรมถือว่าผู้นั้นมีศีล ๕ เพราะเบญจธรรมเป็นสิ่งที่อุดหนุนเบญจศีลนั่นเอง บุคคลใดก็ตามที่ปฏิบัติเบญจศีลได้แล้ว เพื่อให้หลักจริยธรรมของตนมีความแน่นหนามั่นคงยิ่งขึ้น จะต้องปฏิบัติเบญจธรรมควบคู่ไปด้วย เบญจศีลและเบญจธรรมนี้แม้เป็นคนละอย่างกัน แต่ในส่วนของความหมายที่ลึกซึ้งไปนั้นไม่ได้แตกต่างกันมากนักทั้งๆ ที่ดูเหมือนว่าเบญจธรรมจะมีความหมายที่ค่อนข้างลึกซึ้งกว่าก็ตาม เบญจศีลและเบญจธรรม แปลว่า ข้อปฏิบัติและสภาพที่รักษาผู้ปฏิบัติไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว บางครั้งเรียกว่า “กัลยาณธรรม” แปลว่า “ธรรมอันดีงาม” คือเป็นธรรมผดุงฐานะของคนให้คงงาม ค้ำครองรักษาน้ำใจคนให้สงบเรียบร้อยมั่นคง ประพฤติคุณงามความดีเพื่อให้จิตสะอาดบริสุทธิ์ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง เบญจธรรมจะช่วยหนุนศีลให้ผ่องใสขึ้น จึงเป็นสิ่งที่ควบคู่กันที่เรานิยมเรียกว่า “ศีลธรรม”^{๒๐}

๒. จริยธรรมชั้นกลาง ได้แก่หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เป็นหลักปฏิบัติทางกาย วาจา และใจ เป็นข้อปฏิบัติทางใจ ในขั้นนี้ได้จำแนกให้ละเอียดพิสดารกว่าขั้นพื้นฐาน อันเป็นฐานของการปฏิบัติขั้นต่อไป

๓. หลักจริยธรรมชั้นสูง คือข้อปฏิบัติสำหรับบรรลุมรรคผลนิพพานโดยตรง ข้อปฏิบัติในขั้นนี้เรียกว่า อริยมรรค แปลว่าทางอันประเสริฐ หรือทางที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นผู้ประเสริฐ

^{๑๘} เบญจศีล ๑.เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๒.เว้นจากการลักทรัพย์ ๓.เว้นจากการประพฤติดิดประเวณี ๔.เว้นจากการพูดปด ๕.เว้นจากการดื่มสุราเมรัย, ดู ดวงเดือน พันธุนาวัน, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๑๙} เบญจธรรม ๑.มีเมตตากรุณาในสัตว์ ๒.เลี้ยงชีวิตในทางที่ถูกต้อง ๓.มีความสำรวมระวังในกาม ๔.พูดแต่คำสัตย์คำจริง ๕. มีสติรักษาดนไว้เสมอ จริยธรรมขั้นพื้นฐานเรียกอีกอย่างว่าระดับสำหรับสามัญชนทั่วไป ซึ่งเรียกว่า หลักคุณธรรมสำหรับโลกียชน เพื่อเป็นเครื่องชี้วัดที่เรียกว่า เบญจศีล-เบญจธรรม บุคคลที่มีศีลข้อที่ ๑ คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ก็เพราะการสนับสนุนของเบญจธรรมข้อที่ ๑ คือ การมีเมตตากรุณาในสัตว์ บุคคลที่มีศีลข้อที่ ๒ คือ เว้นจากการลักทรัพย์ ก็เพราะการสนับสนุนของเบญจธรรมข้อที่ ๒ คือเลี้ยงชีวิตในทางที่ถูกต้อง บุคคลที่มีศีลข้อที่ ๓ คือ เว้นจากการประพฤติดิดประเวณี ก็เพราะการสนับสนุนของเบญจธรรมข้อที่ ๓ คือมีความสำรวมระวังในกาม บุคคลที่มีศีลข้อที่ ๔ คือ เว้นจากการพูดปด ก็เพราะการสนับสนุนของเบญจธรรมข้อที่ ๔ คือพูดแต่คำจริง บุคคลที่มีศีลข้อที่ ๕ คือ เว้นจากการดื่มสุราเมรัย ก็เพราะการสนับสนุนของเบญจธรรมข้อที่ ๕ คือมีสติรักษาดนไว้เสมอ, ดู ดวงเดือน พันธุนาวัน, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๒๐} ศีลธรรม (Moral) หมายถึง ๑).ความประพฤติที่ดีที่ชอบ หรือธรรมในระดับศีล หรือการปฏิบัติที่ดีเกี่ยวกับความรู้สึกรับผิดชอบ บริสุทธิ์เกี่ยวกับจิตใจ ๒).หลักความประพฤติที่ดีสำหรับบุคคลพึงปฏิบัติ

การใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมในทางพุทธศาสนามีจุดเริ่มต้นจากการรู้จักคิดใคร่ครวญด้วยเหตุผลด้วยตนเอง การปฏิบัติจึงจะนำไปสู่ความเห็นชอบทางปัญญา และเมื่อความเห็นชอบทางปัญญาเกิดขึ้นแล้ว แนวทางด้านปัญญาที่เผชิญย่อมเกิดขึ้น นั่นก็คือความเป็นผู้มีวิจาร์ณญาณ อันเป็นการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เราอาจสรุปได้ว่าจริยธรรมตามหลักพุทธศาสนานั้นก็คือมรรคหรือมัชฌิมาปฏิปทา^{๒๑} และพรหมจารีหรือผู้ประพฤติพรหมจรรย์ หรือผู้มีจริยธรรมตามหลักพุทธศาสนา ก็คือผู้ดำเนินชีวิตตามมรรค หรือผู้ปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิปทา อันเป็นหลักคำสอนที่เกี่ยวกับการครองชีวิตที่ต้องสมบูรณ์ของมนุษย์ซึ่งนำไปสู่จุดหมาย คือการดับทุกข์ หรือความสิ้นสุดปัญหาหลักจริยธรรมมีความสัมพันธ์กับความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติของธรรมชาติ เป็นการนำเอาความรู้ที่เกี่ยวกับกระบวนการที่เป็นไปเองตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย มาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่มนุษย์ โดยจัดวางเป็นระบบปฏิบัติหรือแบบแผนการดำเนินชีวิตที่จะได้ผลดีสอดคล้องกับธรรมชาตินั้น อันเป็นการใช้ชีวิตที่ดีให้เกิดประโยชน์แก่สังคม

จริยธรรมจึงเป็นการนำเอาความรู้ในสังขธรรมมาประยุกต์ใช้ต่อการดำเนินชีวิต ทำให้มนุษย์บรรลุประโยชน์จนถึงขั้นสูงสุด มีชีวิตที่แจ่มใสเพราะจิตมีคุณภาพที่ประณีตมากขึ้น สามารถปลุกเร้าคุณธรรมและส่งเสริมกำลังใจให้ทำความดี มีอุดมคติ และเป็นการฝึกจิตใจให้เข้มแข็งหนักแน่นมั่นคงมีสมรรถภาพสูง หลักจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทมีเกณฑ์วินิจฉัยโดยถือเอาเจตนาเป็นหลักตัดสินว่าถูกหรือผิด ดีหรือชั่ว ให้พิจารณาตามเกณฑ์ตัดสินจริยธรรม ซึ่งมีทั้งเกณฑ์หลักและเกณฑ์รอง^{๒๑}

๑) เกณฑ์หลัก เกณฑ์หลักให้พิจารณา ๒ สาเหตุ คือ

๑.๑) เป็นเจตนาในการกระทำที่เกิดจากสาเหตุ กุศลมูล (คือ อโลภะ ความไม่โลภ โทสะ ความไม่โกรธ อโมหะ ความไม่หลง) หรือเกิดจากอกุศลมูล (คือ โลภะ ความโลภ โทสะ ความโกรธ โมหะ ความหลง) หรือไม่

๑.๒) เป็นสภาพที่เกื้อกูลชีวิตและจิตใจหรือไม่ เช่น ทำให้จิตใจสบาย ไร้โรค ปลอดโปร่ง ผ่องใสสมบูรณ์หรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นทอน คุณภาพและสมรรถภาพของจิต เช่น ช่วยให้อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลง และกุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร

๒) เกณฑ์รองหรือเกณฑ์ร่วม ให้พิจารณาจากเกณฑ์ที่ได้จากกฎหมายบ้านเมือง ประเพณีวัฒนธรรม โดยดูจากสาเหตุดังนี้

๒.๑) ใช้มโนธรรมคือความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตน สังสอนและเตือนได้หรือไม่

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๕๑.

๒.๒) พิจารณาจากการยอมรับของวิญญูชนหรือผู้รู้ว่าดีเตียนหรือสรรเสริญ

๒.๓) พิจารณาลักษณะของการกระทำว่าเป็นการเบียดเบียนตนเองหรือเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่

๒.๔) พิจารณาว่า เป็นไปเพื่อความสุขหรือความทุกข์แก่ตนเองและผู้อื่นหรือไม่

การตัดสินคุณค่าทางจริยธรรมนั้น หลักเกณฑ์ต่าง ๆ ไม่ว่าเกณฑ์หลักหรือเกณฑ์รองล้วนพิจารณาจากมติการยอมรับของนักปราชญ์ ซึ่งปรากฏอยู่ในรูปของบัญญัติทางศาสนาบ้างขนบธรรมเนียมประเพณีบ้าง กฎหมายบ้าง เป็นต้น จึงเป็นหน้าที่ของนักปราชญ์ที่จะต้องหมั่นสอบสวนตรวจสอบตราในเรื่องเหล่านี้อยู่เสมอเพื่อให้ทันกับยุคสมัย จึงมักมีพุทธพจน์ตรัสว่า “อนุวิจจ วิญญู” วิญญูใคร่ครวญแล้ว จึงดีเตียนหรือสรรเสริญ คือยอมรับหรือไม่ยอมรับและจะเห็นว่าวิญญูนี้แหละเมื่อใคร่ครวญแล้ว ก็จะได้เป็นผู้ทำการแก้ไขเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ยึดถือปฏิบัติบัญญัติกันมาผิดๆ หรือคลาดเคลื่อนจากความหมายที่ถูกต้อง เช่นพระพุทธเจ้าทรงดีเตียนไม่ยอมรับระบบวรรณะและการบูชาญญ เป็นต้น

สรุปว่าเกณฑ์การตัดสินความดีความชั่ว หรือกรรมดีกรรมชั่ว ทั้งตามแนวกรรมนิยามล้วน ๆ และกรรมนิยามที่สัมพันธ์กับสังคมนิยม มีหลักที่พิจารณาดังนี้

๑. การกระทำที่ไม่เป็นโทษต่อชีวิต และจิตของตนเอง

๒. การกระทำที่ไม่เป็นโทษต่อชีวิตและจิตของผู้อื่น

๓. การกระทำที่ไม่เป็นโทษต่อส่วนรวมและสังคม

๔. การกระทำนั้นต้องไม่ขัดกับจิตสำนึกของเรา

๕. การกระทำนั้นไม่ขัดต่อมาตรฐานทางสังคม ซึ่งได้แก่ บัญญัติทางศาสนา วัฒนธรรมประเพณี และสถาบันต่างๆ ทางสังคม ซึ่งได้แก่ บัญญัติทางศาสนา วัฒนธรรมประเพณี และสถาบันต่างๆ ทางสังคม เช่น กฎหมาย เป็นต้น ทั้งหมดนี้ล้วนเกิดจากการใคร่ครวญตรวจสอบกลั่นกรองของนักปราชญ์ทั้งหลาย ตามกาลสมัย

ตามทัศนะของพุทธปรัชญา สาระสำคัญของพุทธจริยศาสตร์เน้นจิตที่บริสุทธิ์แจ่มใสปราศจากโลภะ โทสะ โมหะ เป็นบ่อเกิดของความชอบธรรม พุทธศาสนาสอนถึงเจตนาของการกระทำเป็นตัวตัดสินการกระทำ อย่างไรก็ตามธรรมของพระพุทธองค์ที่มุ่งเน้นมากที่สุด คือ การคำนึงถึงตนเองและผู้อื่นควบคู่กันไปเสมอ อันเป็นการประสานประโยชน์ที่เป็นไปเพื่อตนเองและผู้อื่น(อุภยัตถะ) ทั้งนี้เพราะมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายย่อมรักชีวิตของตนด้วยกันทั้งนั้น ดังพุทธอุทานที่ทรงเปล่งแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล ในขุททกนิกาย อุทานวรรค ราชสูตร ความว่า “เมื่อตรวจตราด้วยจิตไป

ทั่วทุกทิศแล้วใครๆ ก็หาพบผู้ที่รักยิ่งกว่าตนไม่ สัตว์ทั้งหลายรักตนเองมากเหมือน ๆ กัน เพราะฉะนั้นผู้ที่รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น”^{๒๒}

ข้อสังเกตในพุทธจริยศาสตร์ประการหนึ่งคือ พระพุทธเจ้าทรงถือว่าเป็นไปไม่ได้ที่บุคคลจะกระทำผิดโดยเจตนา ถ้าแม้ว่าบุคคลผู้นั้นเป็นผู้ที่ฝึกฝนตนให้เป็นผู้มีความเห็นชอบแล้ว ดังในอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต อฏฐานปาฬิ ว่าด้วยสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ที่บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยความเห็นชอบจะฆ่าบิดามารดา ทัศนะของพุทธองค์ตรงกับทรรศนะของเพลโตนักปราชญ์กรีกโบราณ ซึ่งมีชีวิตอยู่ในสมัยพระพุทธเจ้าที่เชื่อว่า ไม่มีบุคคลใดกระทำชั่วโดยไม่เจตนา เว้นแต่จะเกิดบกพร่องทางปัญญา การพัฒนาดนให้เป็นผู้รู้จักไตร่ตรอง ฝึกจิตในทางที่ชอบที่ควรจึงเป็นพื้นฐานของการพัฒนาจริยธรรมของบุคคลและนำไปสู่สภาวะของผู้มีศีลธรรม การตัดสินใจนั้นมาจากเจตนาที่บริสุทธิ์เป็นประการสำคัญที่นำไปสู่ความเห็นชอบทางปัญญาและเมื่อมีความเห็นชอบทางปัญญาเจตนาในการที่บริสุทธิ์เกิดขึ้นแล้ว และแนวทางตัดสินใจปัญหาที่เผชิญก็ย่อมเกิดขึ้นด้วย นั่นก็คือความเป็นผู้มีวิจาร์ณญาณอันเป็นรากฐานของการตัดสินใจของจริยธรรมทางพุทธศาสนา

สรุปว่าจริยธรรม(Ethics)ไม่แยกขาดจากศีลธรรม แต่จริยธรรมมีความหมายกว้างกว่าศีลธรรม เพราะศีลธรรมเป็นหลัก คำสอนของศาสนาที่ว่าด้วยความประพฤติปฏิบัติชอบ อันวางรากฐานอยู่บนหลักคำสอนของศาสนา ปรัชญา และขนบธรรมเนียมประเพณี อีกทั้งจริยธรรมมิใช่กฎหมาย ทั้งนี้ เพราะกฎหมายเป็นสิ่งที่บังคับให้คนทำตาม และมีบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน ดังนั้น สาเหตุที่คนเคารพเชื่อฟังกฎหมายเพราะกลัวถูกลงโทษ ในขณะที่ จริยธรรม ไม่มีบทลงโทษ ดังนั้น คนจึงมีจริยธรรมเพราะมีแรงจูงใจ แต่อย่างไรก็ตามกฎหมายมีส่วนเกี่ยวข้องกับจริยธรรมในฐานะเป็นแรงหนุนจากภายนอกเพื่อให้คนมีจริยธรรม ดังนั้น จริยธรรม ก็คือแนวทางของความประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นคนดี เป็นประโยชน์สุขของตนเองและส่วนรวม

กล่าวโดยสรุป จริยธรรม ก็คือสิ่งที่มีอยู่แล้วในตัวมนุษย์โดยธรรมชาติ ซึ่งจะต้องพัฒนาขึ้นโดยอาศัยกฎเกณฑ์ความประพฤติที่มนุษย์ควรประพฤติที่ได้จากหลักการทางศีลธรรม หลักปรัชญา วัฒนธรรม กฎหมาย หรือจารีตประเพณี เพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเองและสังคม นอกจากนี้ จริยธรรม ยังใช้เป็นแนวทางประกอบการตัดสินใจเลือกความประพฤติ/การกระทำที่ถูกต้องเหมาะสมในแต่ละสถานการณ์ด้วย ดังนั้น จริยธรรม จึงเป็นคุณสมบัติที่ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการวัดคุณภาพของคน ซึ่งมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของประชากรทั้งประเทศ รัฐบาลกำหนดแนวทางการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ โดยเน้นการพัฒนาจิตใจในลักษณะที่สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมปัจจุบันดังนี้

^{๒๒} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๕ /๒๑๓/๓๒๘.

๑. พัฒนาจิตใจประชากรกลุ่มเป้าหมาย โดยให้ผู้นำแต่ละกลุ่มเป็นผู้บริหารเปลี่ยนแปลง

๒. ให้ลดเป็นของสังคมและครอบครัวทำหน้าที่อันถูกต้องชอบธรรม แก่ไขข้อบกพร่องโดยรีบด่วน

๓. บรรจุการพัฒนาจิตในหลักสูตร และดำเนินการพัฒนาต่อเนื่องตลอดไป

๔. ให้มีการพัฒนาปลูกฝัง อบรม สั่งสอน ศีลธรรม จริยธรรม ตามความเหมาะสมของกลุ่มเป้าหมายให้เป็นที่น่าสนใจ

๕. สร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมของสังคม อันได้แก่ศิลปวัฒนธรรมจริยธรรมและค่านิยมที่ถูกต้องดีงามตามหลักศีลธรรมและจริยธรรม

๓.๓ ตัวอย่างจริยธรรมการเมืองตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

๓.๓.๑ กรณีตัวอย่างของพระเจ้ามหาวชิตราช

ในกฎหมายรัฐธรรมนูญ^{๒๓} ปรากฏตัวอย่างการเมืองการปกครองของพระเจ้ามหาวชิตราช ซึ่งแสดงให้เห็นการนำหลักธรรมมาปฏิบัติมาใช้ในการปกครอง ควบคู่ไปกับการฟื้นฟูเศรษฐกิจอันเป็นสิ่งสำคัญ ที่มีผลกระทบต่อการปกครองโดยตรง จึงอาจเรียกว่าเป็น"เศรษฐศาสตร์การเมือง"ยุคโบราณก็ได้ เพราะเริ่มต้นจากการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ประชาชนอยู่ดีกินดีเป็นลำดับแรก แต่ก็ไม่ได้ลืมพัฒนาศีลธรรมอันเป็นหัวใจสำคัญของการปกครองประเทศ พระสูตรนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับการบูชามหาบุญของพระองค์ แต่สะท้อนให้เห็นรูปแบบการปกครองได้เป็นอย่างดี พระพุทธเจ้าตรัสเล่าให้กฎหมายพรหมณ์ฟัง โดยครั้งหนึ่งกฎหมายพรหมณ์ผู้ปกครองบ้านชื่อชาณุมัต ประสงค์จะบูชาบุญด้วยการฆ่าสัตว์ เป็นต้น แต่มีความสงสัยในเรื่องพิธีกรรมอยู่หลายประการ จึงได้เข้าไปกราบทูลถามพระพุทธเจ้าถึงวิธีการบูชาบุญที่ถูกต้อง

พระพุทธเจ้าจึงตรัสเล่าตัวอย่างการบูชาบุญที่ถูกต้องว่า ในอดีตกาลมีพระเจ้ามหาวชิตราช ผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก วันหนึ่งทรงดำริว่า เราได้ครอบครองสมบัติมนุษย์อย่างไพบูลย์แล้ว ขณะข้าศึกและปกครองดินแดนมากมาย เราพึงบูชามหาบุญที่จะเป็นประโยชน์และความสุขแก่เราตลอดกาลนาน จากนั้นพระองค์จึงรับสั่งให้เรียกพรหมณ์ปุโรหิตมาแล้วตรัสว่า เราจะบูชามหาบุญ ขอท่านจงชี้แจงวิธีบูชามหาบุญแก่เรา

^{๒๓} ดู ที.สี. (ไทย) ๙/ ๓๒๓-๓๕๘/ ๑๒๕-๑๕๐., ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙; อัง.นวก. (บาลี) ๒๓/ ๒๐/๔๗๐ ส.ส. (แปล) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙; ส.อ. ๑/๑๒๐/๑๓๔-๑๓๕: อัง.จตุกก. (แปล) ๒๑/๓๙/๖๔-๖๖; อัง.จตุกก.อ. ๒/๓๙/๓๔๐-๓๔๑ ประกอบ

พราหมณ์ปุโรหิตซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ชนบทของพระองค์ยังมีเสี้ยนหนาม ยังมี การเบียดเบียนกัน เช่น ปล้นบ้าน ปล้นนิคม ปล้นเมือง ตักขุดคร่า ฆ่าทำร้ายในที่เปลี่ยว พระองค์ ควรจะปราบโจรผู้ร้ายให้บ้านเมืองสงบเรียบร้อยเสียก่อนแล้วค่อยบุชามหายัญ แต่การปราบปรามโจร ด้วยการประหาร จองจำ ปรับไหม ตำหนิ หรือ เนรเทศ วิธีนี้ไม่ถือว่าเป็นการปราบปรามโดยชอบ เพราะโจรพวกที่เหลือจากการถูกกำจัดก็จักเบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์ได้

๑) การปราบปรามโจรที่ต้นเหตุคือเศรษฐกิจ

จากนั้นพราหมณ์ปุโรหิตจึงกราบทูลวิธีการปราบโจรด้วยการแก้ปัญหาความยากจนหรือ ปัญหาเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นต้นเหตุปัญหา โดยปุโรหิตได้ถวายคำแนะนำพระราชาว่า ให้ช่วยเหลือคน ระดับล่าง ๓ กลุ่มซึ่งชนชั้นทำมาหากิน คือ (๑) เกษตรกรคนใด ขยันทำงาน ขอพระองค์จงเพิ่มข้าวปลูก และข้าวกินให้แก่พวกเขาในโอกาสอันสมควร (๒) พ่อค้าคนใด ขยันทำงาน ขอพระองค์จงเพิ่มทุน การค้าให้แก่พวกเขาในโอกาสอันสมควร (๓) ข้าราชการคนใด ขยันทำงาน ขอพระองค์จง พระราชทานเบี้ยเลี้ยง และ พระราชทานเงินเดือนให้แก่พวกเขาในโอกาสอันสมควร ปุโรหิต โพธิสัตว์กราบทูลอีกว่า หากพระองค์ทำเช่นนี้ พลเมืองจักชวนช่วยในการงานของตนจักไม่เบียดเบียน บ้านเมือง ทรัพย์สินที่เกิดจากภาษีอากรจำนวนมากก็จักเกิดขึ้น บ้านเมืองจะตั้งมั่นอยู่ในความ เกษม ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีโจรและขโมย ไม่ต้องปิดประตูเรือน เมื่อพระเจ้ามหาวิชิตราชทรงทำ ตามคำแนะนำของพราหมณ์ปุโรหิตแล้ว ก็ปรากฏว่าได้ผลเช่นนั้นจริง^{๒๔}

๒) การขอความร่วมมือกลุ่มคนระดับบน

หลังจากที่บ้านเมืองสงบเรียบร้อยแล้ว เมื่อเศรษฐกิจฟื้นตัวดีแล้ว พระเจ้ามหาวิชิตราช จึง ตรัสถามวิธีบุชามหายัญ พราหมณ์ปุโรหิตโพธิสัตว์กราบทูลให้พระราชขอความเห็นชอบ และขอ ความร่วมมือเรื่องการบุชามหายัญจากคนระดับบน ๔ กลุ่ม ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลมากต่อการเมือง การปกครองเพื่อเป็นบริวารของยัญ คือ (๑) อนุยตกษัตริย์ หมายถึง กษัตริย์ประเทศราช (เมืองขึ้น) (๒) อำมาตย์ราชบริพาร หมายถึง ข้าราชการผู้ใหญ่ (๓) พราหมณ์มหาศาล หมายถึง พราหมณ์ที่มีฐานะร่ำรวย (๔) คหบดีผู้มั่งคั่ง หมายถึง พวกพ่อค้าที่มีฐานะร่ำรวย

พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลให้พระราชเรียกชนทั้ง ๔ กลุ่มนี้ ซึ่งเป็นชาวเมืองและชาว ชนบทในพระราชอาณาเขตของพระองค์มาปรึกษาว่า เราปรารถนาจะบุชามหายัญ ขอท่านจงร่วมมือกับ เรา เมื่อพระเจ้ามหาวิชิตราชทรงทำเช่นนั้น ชนทั้ง ๔ เหล่ากราบทูลว่า ขอพระองค์จงบุชามหายัญเกิด บัดนี้สมควรที่จะบุชามหายัญ^{๒๕}

^{๒๔} ที.สี. (ไทย) ๙/ ๓๒๓-๓๕๘/ ๑๒๕-๑๕๐.,

^{๒๕} ที.สี. (ไทย) ๙/ ๓๒๓-๓๕๘/ ๑๒๕-๑๕๐.,

๓) คุณสมบัติของผู้ปกครองประเทศ

จากนี้พราหมณ์ปุโรหิตได้กล่าวถึงคุณสมบัติของพระเจ้าวิจิตรราช ๘ ประการว่าจัดเป็น
 บริวารของยัญด้วย โดยคุณสมบัติเหล่านี้ถือเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของผู้นำหรือผู้ปกครองประเทศ
 (๑) ทรงมีชาติตระกูลดี ไม่มีใครติเตียนได้ (๒) ทรงมีบุคลิกดีคือ มีพระรูปร่าง มีพระฉวีวรรณและพระ
 รูปคล้ายพรหม น่าดู น่าชม (๓) ทรงมีค้ำมีทรัพย์มาก (๔) ทรงสมบูรณ์ด้วยกองทัพทั้ง ๔ เหล่า ที่มี
 วินัยเคร่งครัด (๕) ทรงมีพระราชศรัทธา เป็นทนาย เป็นทนายบดี เป็นดุษฎีที่ลงดีของสมณพราหมณ์
 คนกำพร้า คนเดินทาง วณิก และยาก (๖) ทรงศึกษามาก (๗) ทรงแตกฉานในความรู้ที่ได้ศึกษา
 มานั้น (๘) ทรงเป็นบัณฑิต เยียบแหลม ทรงพระปรีชาสามารถ ทรงพระราชดำริถึงเหตุการณ์ในอดีต
 อนาคต และปัจจุบันได้^{๒๖}

๔) คุณสมบัติของที่ปรึกษาผู้นำประเทศ

ในขณะเดียวกัน พราหมณ์ปุโรหิตยังได้กล่าวถึง คุณสมบัติของตนเอง ๔ ประการ
 ว่า จัดเป็นบริวารของยัญเช่นกัน โดยคุณสมบัติเหล่านี้ ถือเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของผู้นำที่
 เป็นที่ปรึกษาของผู้นำประเทศ คือ (๑) มีชาติตระกูลดี ไม่มีใครติเตียนได้ (๒) เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำนต
 ได้มาก แตกฉานในคัมภีร์ทั้งปวงของพราหมณ์ และชำนาญในคัมภีร์มหาปุริสลักษณะ (๓) เป็นผู้มีความ
 อ่อนน้อม (๔) เป็นบัณฑิต เยียบแหลม มีปัญญามาก^{๒๗}

๕) วิชาญเพื่อให้บังเกิดผลไพบูรณ์

หลังจากนั้น พราหมณ์ปุโรหิตก็ได้แสดงยัญวิธี ๓ ประการ อันเป็นข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการ
 รักษาใจให้ผ่องใส ปราศจากวิปถิสารคือความเดือดร้อนใจ กังวลใจ เพราะเสียดายทรัพย์ในขณะที่
 พระราชาบูชาญ โดยยัญในที่นี้หมายถึง "การให้ทานแก่ประชาชน" (๑) เมื่อทรงบูชาญคือให้ทานอยู่
 ความเดือดร้อนใจว่า กองโกศสมบัติใหญ่จักหมดเปลือง อย่าพึงมีแก่พระองค์ (๒) เมื่อทรงบูชาญคือ
 ให้ทานอยู่ ความเดือดร้อนใจว่า กองโกศสมบัติใหญ่กำลังหมดเปลืองไปอยู่ อย่าพึงมีแก่พระองค์
 (๓) เมื่อทรงบูชาญคือให้ทานอยู่ ความเดือดร้อนใจว่า กองโกศสมบัติใหญ่ได้หมดเปลืองไปแล้ว อย่า
 พึงมีแก่พระองค์^{๒๘}

๖) กุศลกรรมบถคือคุณสมบัติของคนดี

นอกจากนี้ พราหมณ์ปุโรหิตยังได้กำจัดความเดือดร้อนใจ อันจะเกิดขึ้นแก่ พระราชา
 ว่า ทั้งคนดีและคนไม่ดี ต่างก็จักมาสู่ยัญพิธีหรือโรงงานของพระองค์ พวกคนที่ไม่ดีจักได้รับผลเพราะ
 กรรมของเขาเอง ขอทรงตั้งพระทัยเจาะจงให้เฉพาะคนที่ดีเท่านั้น และทรงทำพระทัยให้ผ่องใสเถิด

^{๒๖} ที.สี. (ไทย) ๙/ ๓๒๓-๓๕๘/ ๑๒๕-๑๕๐.,

^{๒๗} ที.สี. (ไทย) ๙/ ๓๒๓-๓๕๘/ ๑๒๕-๑๕๐.,

^{๒๘} ที.สี. (ไทย) ๙/ ๓๒๓-๓๕๘/ ๑๒๕-๑๕๐.,

คนดีในที่นี้หมายถึง คนที่ประกอบกุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งได้อธิบายไว้แล้วในหัวข้อ "หลักธรรมสำคัญในการปกครอง"^{๒๙}

๗) ยัญพิธีสำเร็จด้วยการให้ทานวันการฆ่าสัตว์

ในยัญพิธีนั้น แตกต่างจากยัญพิธีของพราหมณ์เหล่าอื่นในยุคนี้คือ ไม่ต้องฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุกร และสัตว์นานาชนิด ไม่ต้องตัดต้นไม้มาทำเป็นหลักยัญ คนที่เป็นทาส เป็นคนใช้ เป็นกรรมกร ก็มีได้ถูกอาญาคุกคาม มิได้มีหน้าองด้วยน้ำตา ร้องให้กระทำการงาน คนที่ปรารถนาจะกระทำจึงกระทำ ไม่ปรารถนาก็ไม่ต้องกระทำ ปรารถนาจะกระทำการงานใดก็กระทำการงานนั้น ไม่ปรารถนาจะกระทำการงานใด ก็ไม่ต้องทำการงานนั้น ยัญนั้นได้สำเร็จแล้วด้วยการให้วัตถุเป็นทาน คือ เนยใส น้ำมัน เนยข้น นมสด น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เท่านั้น^{๓๐}

๘) กลุ่มคนระดับบนช่วยพระราชาบริจาคทาน

เมื่อพระเจ้าวิจิตรราชทรงบูชามหายัญ^{๓๑} คือการบริจาคตานอยู่ พวกกษัตริย์ประเทศราช พวกอำมาตย์ราชบริพาร พวกพราหมณ์มหาศาล พวกคหบดีผู้มั่งคั่ง ซึ่งเป็นชาวเมืองและชาวชนบท ต่างก็พากันนำทรัพย์มากมายมาเข้าเฝ้าแล้วกราบทูลว่า พวกข้าพระพุทธเจ้าได้นำทรัพย์มาถวายเฉพาะพระองค์ พระเจ้ามหาวิจิตรราชตรัสว่า อย่าเลย แม้ทรัพย์เป็นอันมากนี้ของข้าพเจ้า ก็ได้รวบรวมมาแล้วจากภาษีอากรที่เป็นธรรม พวกท่านจงนำทรัพย์จากที่นี่เพิ่มไปอีก

^{๒๙} ที.สี. (ไทย) ๙/ ๓๒๓-๓๕๘/ ๑๒๕-๑๕๐.,

^{๓๐} ที.สี. (ไทย) ๙/ ๓๒๓-๓๕๘/ ๑๒๕-๑๕๐.,

^{๓๑} พิธีกรรมบูชามหายัญมีมาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์นับพันๆ ปีก่อนพุทธกาล พระราชาแต่ละแคว้นปกครองประชาชนด้วยหลักราชสังคหวัตถุ อันเป็นหลักสงเคราะห์ประชาชนพลเมือง โดยสมัยนั้นเรียกหลักสงเคราะห์นี้ว่า ยัญ ๕ มี คือ (๑) สัสสมะระ คือ ฉลาดในการทำนุบำรุงพืชพันธุ์ ธัญญาหาร โดยเก็บภาษีที่นา ร้อยละ ๑๐ ตามความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร เพื่อทำนุบำรุงเหล่าเกษตรกร (๒) ปุริสเมระ คือ ฉลาดในการทำนุบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ โดยให้ค่าจ้างบำเหน็จรางวัลแก่ทหารทุกๆ ๖ เดือน (๓) สัมมาปาสะ คือ ความรู้จักผูกผกสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ ให้กู้ยืม เงินโดยปลอดดอกเบี้ยเป็นเวลา ๓ ปี (๔) วาขเปยยะ คือ การมีวาจาอันดีดัดดี ด้วยการพบปะให้โอวาทประชาชน (๕) นิรคพะระ คือ บ้านเมืองสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระแวงกัน บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน ซึ่งเป็นผลอันเกิดจากยัญ ๔ ประการแรก ต่อมาเมื่อหลายร้อยปีก่อนพุทธกาล มีพราหมณ์บางคน บางกลุ่ม บางพวก ไม่เชื่อตรงต่อวิชาความรู้ของตน ได้ดัดแปลงการบูชายัญเพื่อกำจัดศัตรูบ้านเมือง และเพื่อผลประโยชน์ส่วนตนโดยเปลี่ยน (๑) สัสสมะระ เป็น อัสมะระ คือ การฆ่าม้าบูชา ยัญ (๒) ปุริสเมระ เป็นการฆ่าคนบูชา ยัญ (๓) สัมมาปาสะ เป็นการทำบ่วงแล้วขว้างไม้ลอด ไปตกที่ไหนก็ทำพิธีบูชา ยัญที่นั่น (๔) วาขเปยยะ การต้อนน้ำเมาเพื่อกล่อมจิตใจให้พร้อมที่จะบูชา ยัญ (๕) นิรคพะระ การฆ่าครบทุกอย่าง การบูชา ยัญโดยการฆ่าสัตว์นี้ ได้แพร่ระบาดไปทั่วชมพูทวีป จนกระทั่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแก้ไขความเข้าใจผิดเกี่ยวกับการบูชา ยัญ ให้กลับมาเป็นราชสังคหวัตถุตามเดิม ดังเรื่องราวในกฎทนต์สูตรที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

กษัตริย์ประเทศราชเป็นต้นเหล่านั้น เมื่อถูกพระราชอาภิเสก ต่างคิดร่วมกันว่า การที่พวกเราจะรับทรัพย์เหล่านี้กลับคืนไป ไม่สมควรเลย พระเจ้ามหาวิชิตราชกำลังทรงบูชามหาไยอยู่ พวกเรามาบูชาตามเสด็จพระองค์บ้าง ด้วยเหตุนี้ พวกอนุยตกษัตริย์ ก็ได้บำเพ็ญทานทางทิศตะวันออกหลุมไย พวกอำมาตย์ราชบริพารได้บำเพ็ญทานทางทิศใต้หลุมไย พวกพราหมณ์มหาศาลได้บำเพ็ญทานทางทิศตะวันตกหลุมไย และพวกคหบดีผู้มั่งคั่งได้บำเพ็ญทานทางทิศเหนือหลุมไย เมื่อพระเจ้าวิชิตราชแก้ปัญหาสังคมและปกครองบ้านเมืองด้วยวิธีการอย่างนี้ จึงทำให้ประเทศเจริญรุ่งเรืองยิ่งๆ ขึ้นไป พลเมืองเป็นผู้ชวนชวยในการทำงานของตนๆ ไม่เบียดเบียนกันและกัน ทำให้กองพระราชทรัพย์อันเกิดจากภาษีอากรมีจำนวนมาก บ้านเมืองก็ตั้งมั่นอยู่ในความเกษม หาเสียหนามมิได้ ประชาชนชื่นชมยินดีต่อกันไม่ต้องปิดประตูเรือนอยู่ การปกครองของพระเจ้ามหาวิชิตราชเป็นผลที่เกิดจากพิธีกรรมบูชามหาไย

๑) แผนการปกครองประเทศด้วยหลักล่าง ๓ บน ๔

จากเนื้อหาในกฎทนต์สูตร สามารถสรุปเป็นแผนภูมิการปกครองประเทศของพระเจ้ามหาวิชิตราชได้ดังแผนภูมิข้างบนนี้ จะเห็นว่าการแบ่งกลุ่มบุคคล ซึ่งเป็นเป้าหมายในการบริหารประเทศออกเป็น ๒ ระดับคือ ระดับล่าง ๓ กลุ่ม และระดับบน ๔ กลุ่ม^{๓๒}

กลุ่มเป้าหมายระดับล่าง ๓ กลุ่ม ถือเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ในปัจจุบันเรียกคนกลุ่มนี้ว่าเป็นกลุ่มระดับรากหญ้า คือ (๑) กลุ่มเกษตรกร ได้แก่ ชาวนา ชาวไร่ ผู้ทำการเกษตรและกสิกรรม (๒) กลุ่มพ่อค้าย่อย ได้แก่ พ่อค้า แม่ค้า ผู้ประกอบอาชีพอิสระทั้งหลาย (๓) กลุ่มข้าราชการชั้นผู้น้อย และผู้รับจ้างในวงราชการ ในยุคปัจจุบันมีการพัฒนาอุตสาหกรรม ทำให้เกิดกลุ่มใหม่เพิ่มขึ้นมา คือ กรรมกรผู้ใช้แรงงาน ซึ่งก็อาจจะรวมอยู่ในกลุ่มที่หนึ่งของระดับล่าง คือ กลุ่มเกษตรกร

กลุ่มเป้าหมายระดับบน ๔ กลุ่ม ถือเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลในแผ่นดิน หากเทียบปริมาณแล้วกลุ่มนี้มีจำนวนน้อยกว่าคน ๓ กลุ่มในระดับล่างมาก แต่จะมีปริมาณน้อย ถึงกระนั้นกลุ่มคนเหล่านี้ก็มีอิทธิพลมากต่อการเมืองการปกครอง คือ (๑) กลุ่มเจ้าเมืองประเทศราช หากเทียบกับในปัจจุบัน ได้แก่ กลุ่มนักการเมืองระดับชาติ เช่น สมาชิกวุฒิสภา(ส.ว.), สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร(ส.ส.), คณะรัฐมนตรี ฯลฯ กลุ่มคนเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจปัญหาสำคัญของประเทศ (๒) กลุ่มอำมาตย์ราชบริพารผู้ใหญ่ หากเทียบกับในปัจจุบัน ได้แก่ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เช่น เสนาธิการ, ปลัดกระทรวง, อธิบดี, ผู้ว่าราชการจังหวัด, ผู้บัญชาการทหารทุกเหล่า ฯลฯ ซึ่งถือเป็นกลุ่มรับนโยบายไปปฏิบัติ (๓) กลุ่มพราหมณ์มหาศาล หากเทียบกับในปัจจุบัน ได้แก่ ผู้นำทางความคิด นักวิชาการใหญ่ สื่อมวลชนใหญ่ ซึ่งเป็นสถาบันทางความคิดที่ถ่วงดุลอำนาจรัฐโดยการชี้แนะ

^{๓๒} ที.สี. (ไทย) ๙/ ๓๒๓-๓๕๘/ ๑๒๕-๑๕๐.,

ประชาชน (๔) กลุ่มคหบดีมหาศาล หากเทียบกับในปัจจุบัน ได้แก่ กลุ่มนักธุรกิจใหญ่ๆ หรือ พวกพ่อค้าระดับประเทศ เป็นกลุ่มที่มีทรัพย์มาก มีบริวารซึ่งเป็นชนในระดับล่างมาก

๒) การปราบโจรที่ต้นเหตุคือเศรษฐกิจ

หากถามว่า ทำไมชาวชนบทบางกลุ่มของพระเจ้ามหาวิชิตราชจึงต้องเป็นโจร คำตอบคงมีหลากหลาย แต่เมื่อย้อนกลับไปทบทวน "หัวข้อประวัติศาสตร์โลกและมนุษยชาติ" ในเรื่องมนุษยศาสตร์ในพระไตรปิฎกจะพบว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้คนเป็นโจรมีอยู่อย่างน้อย ๒ ประการคือ กิเลสคือความโลภในตัณหาบงคับ และความยากจนอันเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจเป็นแรงกดดัน

ในกรณีนี้ มีข้อสังเกตว่าปัญหาโจรมาจากความยากจนเป็นหลัก เพราะเมื่อพระโพธิสัตว์แนะนำให้พระราชาแก้ปัญหาด้วยการส่งเสริมเศรษฐกิจแล้ว ทำให้ปัญหาโจรระงับไป และในช่วงที่พระราชาทรงปรารภจะบูชามหาโยนนั้น เป็นช่วงหลังจากที่พระองค์ได้ทำสงครามแผ่ขยายอาณาจักรออกไปจนกว้างขวาง ผลของการรบยอมทำให้เศรษฐกิจตกต่ำลูกกลมใหญ่โต ถึงกับมีโจรปล้นเมือง ในทุกยุคสมัย ผลของสงครามจะทำให้เกิดการสูญเสียทรัพยากรเหลือคณานับ เช่น หลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ในปีค.ศ.๑๙๒๙(พ.ศ.๒๔๗๒) ได้เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ในอเมริกาเหนือ ยุโรป และแพร่ระบาดไปยังนานาประเทศทั่วโลก ๑

ในกรณีนี้ ปัญหาที่แท้จริงจึงอยู่ที่ "ความยากจนอันเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจ"การจะแก้ปัญหานี้ได้ จึงต้องแก้ไขที่เศรษฐกิจอันเป็นต้นเหตุของปัญหา ด้วยเหตุนี้ พระโพธิสัตว์จึงกราบทูลพระราชาว่า "การปราบปรามโจรด้วยการประหาร จองจำ ปรับไหม ต่าหนี หรือ เนรเทศ ไม่ชื่อว่าเป็นการปราบปรามโดยชอบ..." เนื่องจากการแก้ปัญหาวิธีนี้ เป็นการแก้ที่ปลายเหตุ ไม่อาจจะให้ปัญหานี้จบสิ้นได้อย่างถาวร เปรียบเสมือนกำจัดวัชพืชด้วยการตัด ไม่อาจจะทำให้วัชพืชนั้นตายได้ จะต้องถอนรากถอนโคนอันเป็นต้นเหตุที่แท้จริงทิ้งไป

๓) แก้ปัญหาเศรษฐกิจโดยส่งเสริมคนที่ขยัน

วิธีการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของพระโพธิสัตว์ คือการส่งเสริมคนระดับล่าง ๓ กลุ่ม ซึ่งขยันทำมาหากิน ได้แก่ กลุ่มเกษตรกร, กลุ่มพ่อค้า และกลุ่มข้าราชการ ประเด็นนี้ชี้ให้เห็นว่าต้องมีระบบการคัดคนเป็นอย่างดี ไม่ช่วยแบบเหวี่ยงแหเพราะจะไม่บังเกิดผลดีเท่าที่ควร

การช่วยเหลือคนขยันนั้น จะทำให้ทรัพยากรที่ช่วยไปเกิดผลออกงาม เศรษฐกิจโดยรวมมีการขับเคลื่อนตัวสูงขึ้น ทำให้รายรับจากภาษีอากรสูงตามไปด้วย ส่งผลให้รัฐมีทรัพยากรเพิ่มขึ้นสามารถช่วยเหลือบุคคลอื่นๆ ต่อไปได้อีก และเป็นการเชิดชูคนดีมีคุณธรรมให้สูงเด่น เพื่อให้เป็นบุคคลต้นแบบของสังคม เพื่อให้คนดีมีกำลังใจในการขวนขวายทำงานยิ่งๆ ขึ้นไป และที่สำคัญคนที่เกียจคร้านจะได้ตระหนักว่า หากตนขยันทำงานบ้างก็จะได้รับการช่วยเหลือเช่นนี้เหมือนกัน พวกที่เป็นโจรเพราะความยากจนบงคับ ก็จะได้เลิกเป็นโจรแล้วหันมาทำมาหากินบ้างดังคำกราบทูลของพระโพธิสัตว์ที่ว่า หากพระองค์ทำอย่างนี้ พลเมืองจักขวนขวายในการงานของตน จักไม่เบียดเบียน

บ้านเมืองของพระองค์ ในทางตรงข้าม หากพระราชินีไม่เลือกให้ กล่าวคือ ช่วยเหลือหมดทั้งคนขยัน และคนเกียจคร้าน หากเป็นเช่นนี้ ความหายนะจะเกิดขึ้น เพราะรัฐมีทรัพยากรไม่เพียงพอที่จะช่วย คนทุกคน ภาวะการเงินการคลังของรัฐจะอ่อนแอ และคนที่ขยันก็จะหมดกำลังใจและเลิกขยันทำงาน บ้าง คนที่เกียจคร้านอยู่แล้วก็จะได้ใจยิ่งเกียจคร้านหนักมากขึ้น บ้านเมืองก็จะตกอยู่ในสภาพย่ำแย่

๔) การช่วยเหลือในโอกาสอันสมควร

พระโศภิตศักราบทุลพระราชินีว่า ในการเพิ่มข้าวปลูกและข้าวกินแก่เกษตรกรที่ดี ในการ เพิ่มทุนแก่พ่อค้าที่ดี และในการพระราชทานเบี้ยเลี้ยงแก่ข้าราชการที่ดี จะต้องให้ในโอกาสอันสมควร กล่าวคือ ต้องให้ในเวลาที่เหมาะสม การให้นั้นจึงจะบังเกิดผลไพบูลย์ ในเรื่องนี้ภาษาบาลีใช้คำว่า "กาลัญญู" หมายถึง เป็นผู้รู้จักกาล ซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะกาลัญญู เป็น ๑ ใน ๗ ของ สปัปฺริส ธรรม คือ ธรรมของคนดี ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกดำเนินไปโดยมีกาลเวลาเป็นตัวกำกับ หากเราทำอะไร ได้ถูกจังหวะถูกกาลเวลา ก็จะเป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จได้ ในการช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจแก่คน ระดับล่าง ๓ กลุ่มนี้ก็เช่นกัน ต้องช่วยเหลือในโอกาสที่เหมาะสมจึงจะเกิดประโยชน์มาก เช่น ในช่วงที่ ข้าวและธัญญาหารมีราคาแพง จึงเป็นโอกาสอันเหมาะสมที่รัฐบาลจะส่งเสริมเกษตรกรในเรื่องการทำ นา และการเพาะปลูกธัญพืช

๕) กุศโลบายสร้างทีมงานบริหารประเทศ

หลังจากที่บ้านเมืองสงบเรียบร้อยแล้ว พระเจ้ามหาวิชัยดิราชจึงตรัสถามวิธีขุนหาญกับ พราหมณ์ปุโรหิต พราหมณ์ปุโรหิตจึงกราบทูลให้พระราชินีขอความเห็นชอบ และขอความร่วมมือเรื่อง การขุนหาญจากคนระดับบน ๔ กลุ่ม เพื่อเป็นบริวารของยัญ สาเหตุที่ต้องทำเช่นนั้น ก็เพื่อเป็น กุศโลบายในการสร้างทีมงานบริหารประเทศนั่นเอง เพราะคนระดับบน ๔ กลุ่มนี้ แม้จะมีจำนวนน้อย แต่มีอิทธิพลมากทางด้านการเมือง มีสติปัญญา ทรัพย์สิน และเครือข่ายมาก ในขณะที่ ๓ กลุ่มระดับ รากหญ้า มีจำนวนคนมากมายมหาศาลแต่มีอิทธิพลน้อย การที่พระราชินีทำเช่นนั้น เป็นการให้ เกียรติแก่พวกเขา เป็นการผูกมัดจิตใจคนระดับบนให้เกิดความรู้สึกว่า ได้รับความไว้วางใจจาก พระราชินี สิ่งนี้เป็นสิ่งที่คนกลุ่มนี้ขาด พวกเขาต่างก็มีโภคทรัพย์, สติปัญญา, ความรู้, ความสามารถ และเครือข่ายมากอยู่แล้ว แต่สิ่งที่ขาด คือ การได้รับการยอมรับนับถือจากผู้มีอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน เมื่อพระองค์ทรงเลือกใช้วิธีการให้เกียรติ แทนการใช้พระราชอำนาจสั่งการ จึงเป็นที่ถูกใจกลุ่มบุคคล ระดับบนเป็นอย่างยิ่ง ทำให้บุคคลเหล่านี้เต็มใจช่วยพระราชินีบริหารกิจการบ้านเมือง อย่างเต็มกำลัง ความสามารถ การจะให้อะไรแก่ใครก็แล้วแต่มีหลักอยู่ว่า จะต้องให้ในสิ่งที่เขาขาด และให้ อย่างเหมาะสม จึงจะบังเกิดผลมาก สำหรับคนจนขาดทรัพย์ ก็ต้องให้ทรัพย์ที่เหมาะสมกับเขา เช่น หาก เป็นชาวนาก็ให้ข้าวเปลือก พ่อค้าก็ให้ทุนไปลงทุน ข้าราชการก็ให้เบี้ยเลี้ยงหรือโบนัส เป็นต้น ส่วน คนรวยไม่ได้ขาดทรัพย์ แต่เขาปรารถนาการยอมรับ และความไว้วางใจจากผู้ปกครอง ต้องการมี

เกียรติยศชื่อเสียง เพราะจะเป็นประโยชน์ต่อหน้าที่การงานหรือธุรกิจของเขา ด้วยเหตุนี้ผู้ปกครองจึงต้องให้เกียรติแก่พวกเขา

กลุ่มผู้มีอิทธิพลทั้ง ๔ กลุ่มนี้ ไม่เพียงแต่เห็นด้วยกับการบูชาบุญของพระราชาเท่านั้น แต่ยังนำทรัพย์มากมายมาถวายพระราชาด้วย ซึ่งพระเจ้ามหาวิชิตราชเองก็ไม่ทรงรับ โดยตรัสว่า อย่าเลย ทรัพย์เป็นอันมากนี้ของข้าพเจ้า ก็ได้รวบรวมมาแล้วจากภาษีอากรที่เป็นธรรม พวกท่านจงนำทรัพย์จากที่นี่เพิ่มไปอีก เมื่อพวกเขาถูกพระราชาปฏิเสธ ต่างคิดร่วมกันว่า การนำทรัพย์เหล่านี้กลับไปเรือนอีกไม่สมควรเลย เพราะพระเจ้ามหาวิชิตราชกำลังทรงบูชามหาบุญอยู่ พวกเราจะบูชาบุญตามเสด็จพระองค์บ้าง จึงได้บำเพ็ญทานตามอย่างพระราชา การบูชามหาบุญนี้ จึงเป็นการกระจ่ายความมั่งคั่งไปสู่บุคคลระดับล่าง เป็นการลดช่องว่างระหว่างผู้มีทรัพย์มากในระดับบน กับกลุ่มผู้ยากไร้ ผู้ด้อยโอกาสในระดับล่างซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของแผ่นดิน

การที่พระราชาไม่ทรงรับทรัพย์ของกลุ่มคนระดับบน แต่กลับทรงพระราชทาน พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ให้กับพวกเขาไปอีก สิ่งนี้ถือว่าเป็นกุศโลบายอันชาญฉลาด ในการเชิญชวนทางอ้อมให้คนกลุ่มนี้ร่วมบำเพ็ญทานกับพระองค์ โดยพระองค์ทรงเป็นต้นแบบให้เขาทำตาม และที่สำคัญเป็นการฝึกให้พวกเขารู้จักให้ทานเพื่อกำจัดความตระหนี่ ฝึกให้พวกเขาเป็นคนใจใหญ่ใจกว้าง เพื่อป้องกันความโลภอันจะทำให้ทำผิดศีลธรรม เช่น การแสวงหาทรัพย์โดยเอาเปรียบหรือคดโกง ซึ่งปัญหานี้มีอยู่ในทุกยุคสมัยโดยมักจะเกิดกับกลุ่มคนระดับบน คนเหล่านี้ ไม่ได้แสวงหาทรัพย์โดยมีขอบเพราะยากจน แต่เพราะไม่รู้จักพอ ถ้าหากพวกเขารู้จักการให้เสียบ้าง ความโลภก็จะลดลง จึงเท่ากับเป็นการป้องกันการเบียดเบียนกันในสังคมไปในตัว

มีข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ การบูชามหาบุญ หรือการบริจาคทานแก่ประชาชนทั่วไปครั้งใหญ่^{๓๓} จัดทำขึ้นหลังจากที่พระราชาแก้ปัญหาเศรษฐกิจระดับเบื้องต้นเสร็จแล้ว คือ ได้ให้ความช่วยเหลือแก่คนระดับรากหญ้า ๓ กลุ่มซึ่งขยันแต่ยากจน จนเศรษฐกิจฟื้นตัว ผู้คนอยู่ดีมีสุข ปราศจากโจรผู้ร้ายแล้ว สาเหตุที่ต้องแก้ปัญหาเศรษฐกิจก่อน เพราะต้องการช่วยเหลือกลุ่มคนที่เดือดร้อนมากที่สุดก่อน คล้ายๆ กับการรักษาโรคต้องรักษาคนที่เจ็บป่วยหนัก ก่อน ส่วนคนที่ยังช่วยตัวเองได้เอาไว้ทีหลัง หากไม่คำนึงถึงตรงนี้ คนป่วยหนักก็จะได้ไม่ได้รับการรักษาอย่างทั่วถึง โรคอันเกิดจากคนป่วยเหล่านี้ ก็จะมีผลกระทบต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด

๖) คุณสมบัติของผู้ปกครองและที่ปรึกษา

จากที่ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของพระเจ้ามหาวิชิตราช ๘ ประการและคุณสมบัติของ บุโรหิต ๔ ประการซึ่งเป็นบริวารของยัญนั้น ถือเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของผู้ปกครองและที่ปรึกษา จะเห็นว่าพระราชานั้นมีความสมบูรณ์พร้อมในทุกด้าน ทั้งชาติตระกูล บุคลิก ทรัพย์สมบัติ กองทัพ ความรู้

^{๓๓} ที.สี. (ไทย) ๘/ ๓๒๓-๓๕๘/ ๑๒๕-๑๕๐.,

และทรงมีพระราชศรัทธาในการให้ทาน ส่วนบุโรหิตนั้นก็มีความสำคัญพร้อมสำหรับการเป็น
ที่ปรึกษาที่ดี คือ มีชาติตระกูลดี เป็นผู้คงแก่เรียน มีศีล และที่สำคัญท่านเป็นบัณฑิตมีปัญญาเฉียบ
แหลม

คุณสมบัติเหล่านี้มีความสำคัญมาก เพราะการจัดทำพิธีบูชามหาโยชิตซึ่งเป็นงานใหญ่ให้
สำเร็จสมบูรณ์ก็ดี หรือการบริหารประเทศให้ดำเนินไปด้วยดีนั้น จะต้องอาศัยความร่วมมือจาก
ประชาชนทั้งแผ่นดิน พระราชาในฐานะเป็นศูนย์รวมใจ จะต้องได้รับการยอมรับนับถือ ไม่มีข้อตำหนิ
ทั้งทางกายภาพและจิตใจ เพื่อป้องกันความกินแหนงแคลงใจ การดูถูกในใจอยู่ลึกๆทั้งต่อหน้าและลับ
หลัง โดยเฉพาะกลุ่มบุคคลระดับบน ส่วนบุโรหิตซึ่งเป็นผู้วางแผนงานทั้งปวง ก็จะต้องมีคุณสมบัติที่
กล่าวมานี้ เป็นฐานในการทำงานใหญ่ต่างๆ ให้ประสบความสำเร็จ

๗) การพัฒนาจิตใจของผู้ปกครองประเทศ

ยัญวิธี ๓ ประการ คือ การให้พระราชารักษาใจให้ผ่องใส ไม่เสียดายว่าทรัพย์หมดเปลือง
ไป กล่าวคือ เมื่อตัดสินใจจะให้ทานแล้ว ก็ต้องตั้งใจให้ขาดจากทานนั้นด้วย จึงจะทำให้เกิดบุญมาก
และที่สำคัญ ยัญวิธีนี้เป็นกุศโลบายขยายใจผู้นำให้ใหญ่ครอบคลุมทั้งประเทศ ขยายใจผู้นำให้มีความ
เมตตากรุณาต่อคนทั้งแผ่นดินทั่วหน้า ไม่เห็นแก่ความสิ้นเปลือง เป็นการให้ด้วยความเต็มใจและ
จริงใจ

ประชาชนผู้รับทานก็จะสัมผัสความเต็มใจนี้ ได้จากพระพักตร์ที่ผ่องใสอันเกิดจากจิตใจที่
ชื่นบานเพราะมหาทานของพระราชา จะสร้างความประทับใจแก่ประชาชนพลเมืองทั้งแผ่นดิน และ
ส่งผลให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจกันพัฒนาประเทศร่วมกับพระราชา ในทางตรงข้าม หากพระราชามี
ความเสียดายทรัพย์ ความเสียดายในใจนี้ ก็จะปรากฏออกทางพระพักตร์ที่หม่นหมอง ประชาชนก็จะ
รู้ว่าพระราชาไม่ได้ให้ด้วยความเต็มใจ แต่ให้แบบเสียไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงยากที่พลเมืองจะร่วมใจ
กันพัฒนาประเทศ

ปกติผู้นำที่มีตำแหน่งใหญ่แต่ใจแคบ การดูแลบำบัดทุกข์บำรุงสุขประชาชนย่อมทำไม่
ทั่วถึง ประชาชนจะประสบความลำบาก ผู้นำที่ตำแหน่งเล็กแต่ใจใหญ่ ประชาชนจะประสบสุขแต่
ตนเองจะเดือดร้อน ผู้นำที่ตำแหน่งเล็กและใจแคบ บ้านเมืองจะเดือดร้อนไปทุกหย่อมหญ้า ส่วนผู้นำที่
ตำแหน่งใหญ่และใจใหญ่ บ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรือง

๘) การพัฒนาจิตใจประชาชนด้วยการตั้งมาตรฐานคนดี

บุโรหิตยังให้ข้อคิดในการบริหารคนหมู่มากแก่พระราชาว่า การทำทานครั้งใหญ่ จะต้อง
ทำให้หนักแน่น เพราะจะมีทั้งคนดีคนชั่วหลายเหล่าปะปนกันมารับแจกทาน ซึ่งยากจะแยกแยะได้
พระราชาจะต้องทำให้ได้ว่า พระองค์ตั้งใจให้เฉพาะคนดีเท่านั้น แต่ถ้ามีคนไม่ดีปะปนเข้ามา ก็ต้อง
ทำให้หนักแน่น ทำให้กว้างใหญ่ไพศาลว่า เราจะให้โอกาสเขากลับตัวเป็นคนดีในภายหน้า

นอกจากคุณสมบัติของคนดีคือความซื่อที่กล่าวมาแล้ว คนดีจะต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญอีกคือ ต้องมีศีลหรือถือกุศลกรรมบถ ๑๐ ด้วย กุศลกรรมบถที่พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลพระราชนี้ ถือเป็นการประกาศมาตรฐานคนดีในยุคนั้น เพื่อให้ผู้นำมีเกณฑ์ในการคัดคน เป็นมาตรฐานในการตั้งเป้าหมายสำหรับการพัฒนาคน ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ หรือพัฒนาประเทศชาติในด้านอื่นๆ เพราะทุกโครงการจะสำเร็จได้ด้วยดีนั้น ก็อยู่ที่คุณภาพของคน

๙) การพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่กับการพัฒนาจิตใจ

พิธีบูชามหาอัญของปุโรหิตของพระเจ้ามหาวชิตรานั้น เป็นการปฏิบัติพิธีกรรมเดิมของพราหมณ์ที่ถือปฏิบัติสืบกันมาว่า จะต้องมีการฆ่าวัว แพะ แกะ ไก่ สุกร และสัตว์นานาชนิด พิธีบูชามหาอัญแบบใหม่นี้ใช้เพียง เนยใส น้ำมัน เนยข้น นมเปรี้ยว น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย เท่านั้น ซึ่งเป็นของหาง่ายในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน และที่สำคัญทำให้หยุดทำปาณาติบาต แต่หันไปส่งเสริมเกษตรกรรมแทน ซึ่งสุดท้ายแล้วก็เป็นส่งเสริมอาชีพให้กับประชาชน จึงถือได้ว่าเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจคู่กับจิตใจคือศีลธรรม

๑๐) การประกอบพิธีบูชามหาอัญของพระเจ้ามหาวชิตราช

พิธีบูชามหาอัญของพระเจ้ามหาวชิตรานั้น สามารถสรุปได้ว่าพระเจ้าแผ่นดินในฐานะประธานพิธีบูชามหาอัญ ไม่ได้เพียงแต่นั่งสั่งการอยู่ข้างบน แต่เสด็จลงมาทำหน้าที่เป็นประธานพิธีเอง ลงมา บริจาคทานแก่พสกนิกรด้วยพระองค์เอง ลงมาอยู่ท่ามกลางประชาชนของพระองค์ จึงเป็นเหตุให้พระราชาสามารถเข้าไปนั่งอยู่ในใจของคนทั้งแผ่นดินได้ ส่งผลให้กลุ่มผู้มีอิทธิพล ๔ กลุ่มไม่อาจจะนิ่งดูตายอยู่ได้ ต้องลงมาทำกิจกรรมกับร่วมกับผู้นำด้วย จึงถือเป็นต้นแบบแห่งการปกครองด้วยวิจิตรใจ เชิญชวนชาวเมืองให้ร่วมแรงร่วมใจ และร่วมสนับสนุนกำลังทรัพย์โดยมุ่งไปสู่เป้าหมายเดียวกันคือการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรือง ด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่กับจิตใจ

การปกครองและการแก้ปัญหาสังคมของพระเจ้ามหาวชิตรานี้ สอดคล้องกับจักกวัตติสูตร ที่กล่าวแล้วในประวัติศาสตร์โลกและมนุษยชาติคือ ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นมีสาเหตุสำคัญอยู่ ๒ ประการคือ พระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม และการบริหารจัดการเรื่องเศรษฐกิจไม่ดี เป็นเหตุให้ความขัดสนแพร่หลาย ส่งผลให้เกิดการลักขโมย และการทำผิดศีลผิดธรรมโดยประการต่างๆ ตามมา ดังนั้นเมื่อจะต้องแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นผู้ปกครองประเทศจึงต้องตั้งอยู่ในธรรม และการบริหารจัดการเรื่องเศรษฐกิจให้ดี

ในกฎทนต์สูตรนี้จะเห็นว่า พระเจ้ามหาวชิตราชและพราหมณ์ปุโรหิตตั้งอยู่ในธรรม คือพระเจ้ามหาวชิตราชทรงมีพระราชศรัทธา เป็นทานบดี เป็นจุดบ่อที่ลงดีของสมณพราหมณ์รวมทั้งประชาชนพลเมือง และทรงเป็นบัณฑิต ฉลาดแหลม ทรงพระปรีชาสามารถ เป็นต้น ส่วนพราหมณ์ปุโรหิตก็ตั้งอยู่ในธรรมคือเป็นผู้มีศีล เป็นต้น เมื่อมีปัญหาโจรผู้ร้ายที่เกิดขึ้นในแว่นแคว้น พราหมณ์ปุโรหิตก็ทราบดีว่า ต้นตอของปัญหาอยู่ที่เรื่องเศรษฐกิจ ซึ่งเกิดกับกลุ่มคนในระดับล่างของสังคมเป็น

หลัก ดังนั้น ปุโรหิตจึงถวายคำแนะนำให้พระราชากแก้ปัญหา ด้วยการช่วยเหลือ เศรษฐกิจแก่คนเหล่านี้ เมื่อแก้ปัญหาที่ต้นเหตุเช่นนี้ จึงทำให้ปัญหาที่เกิดขึ้นดับไป และส่งผลให้ประเทศชาติเจริญรุ่งเรืองในที่สุด

สรุปหลักการปกครองของพระเจ้ามหาวชิตราชจากเนื้อหาในกฎทนต์สูตรและบทวิเคราะห์ที่กล่าวมานี้ สามารถสรุปหลักการปกครองประเทศ และหลักการแก้ปัญหาสังคมของพระเจ้ามหาวชิตราช ซึ่งพระองค์ทรงปฏิบัติตามคำแนะนำของพระโพธิสัตว์ได้ ๓ ขั้นตอน ดังนี้

๑. แบ่งกลุ่มเป้าหมายในการแก้ปัญหาและพัฒนาประเทศออกเป็น ๒ ระดับ คือ (๑) กลุ่มเป้าหมายระดับบน คือ กลุ่มผู้มีอิทธิพล ๔ กลุ่ม (๒) กลุ่มเป้าหมายระดับล่าง คือ กลุ่มของประชาชนทั่วไป ๓ กลุ่ม

๒. มุ่งแก้ไขปัญหาและพัฒนากลุ่มเป้าหมายระดับล่างก่อน เพราะเป็นกลุ่มที่กำลังเดือดร้อนด้วยปัญหาต่างๆ ได้แก่ ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำซึ่งลุกลามใหญ่โตและขยายวงมาสู่ปัญหาศีลธรรม คือ การลักขโมยและปล้นบ้านปล้นเมือง จึงต้องแก้ไขด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่ไปกับพัฒนาจิตใจคือศีลธรรม คือ (๑) พัฒนาเศรษฐกิจด้วยการส่งเสริมคนระดับล่างที่ขยันทำมาหากิน ๓ กลุ่ม เพื่อเป็นต้นแบบแก่คนอื่นในสังคม โดยการสนับสนุนสิ่งที่เขาขาด อย่างเหมาะสมต่อกลุ่มคน และให้โอกาสอันสมควร (๒) พัฒนาจิตใจหรือศีลธรรมของประชาชนโดยใช้กุศโลบาย ๑๐ อันเป็นมาตรฐานของคนดีในยุคนั้น

การพัฒนาประเทศนั้น จะต้องพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่กับจิตใจเสมอ การพัฒนานั้นจึงจะส่งผลยั่งยืน ชาติสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้เปรียบเสมือนไม้ ๒ ท่อนที่วางพิงกันไว้ หากเอาอันใดอันหนึ่งออก อีกอันหนึ่งก็ต้องล้มไปด้วย กล่าวคือ หากมุ่งเฉพาะเรื่องเศรษฐกิจไม่นำพาเรื่องจิตใจคือศีลธรรม คนก็จะขาดคุณภาพเพราะอำนาจกิเลสที่ไม่มีศีลธรรมควบคุม ส่งผลให้เกิดปัญหาต่างๆ มากมาย เช่น การคอร์รัปชัน เป็นต้น อันจะเป็นเหตุให้เศรษฐกิจย่ำแย่ไปด้วย แต่หากพัฒนาเพียงศีลธรรมไม่ส่งเสริมเรื่องเศรษฐกิจ คนก็จะอดอยากและความอดอยากนี้ ก็จะกดดันให้คนทำผิดศีลด้วยการลักขโมย เป็นต้น ศีลธรรมก็ไม่อาจจะตั้งอยู่ได้เช่นกัน

๓. การแก้ปัญหาและปกครองประเทศนั้นเป็นงานใหญ่ พระราชาไม่อาจจะทำเพียงลำพังได้ จำเป็นจะต้องสร้างและพัฒนาทีมบริหารขึ้นมาจากกลุ่มคนระดับบน ๔ กลุ่ม ซึ่งเป็นผู้มีอิทธิพลในสังคม

(๑) การสร้างทีมนั้นใช้การให้เกียรติ ซึ่งเป็นสิ่งที่คน ๔ กลุ่มนี้ขาดและต้องการ วิธีการให้เกียรติของพระราชาคือ การเชิญคนทั้ง ๔ กลุ่มนี้มา แล้วขอความเห็นชอบและขอความร่วมมือในกิจการต่างๆ ที่จะต้องจัดทำ

(๒) การพัฒนาทีมบริหารนั้น ทำได้ด้วยการที่พระราชาต้องเป็นแบบอย่างที่ดีเพื่อให้เขาปฏิบัติตาม เช่น การที่พระราชาบริจาทานแก่พสกนิกรนั้น ก็เป็นแบบอย่างให้แก่คนทั้ง ๔

กลุ่มนี้ ซึ่งเป็นผู้ที่มีทรัพย์มากทำตามด้วย ด้วยวิธีการนี้ จะทำให้ใจของผู้นำประเทศและทีมบริหารกว้างขวางครอบคลุมทั้งประเทศ เท่ากับเป็นการป้องกันการหาทรัพย์โดยมิชอบไปในตัว ซึ่งจะส่งผลให้พสกนิกรเป็นสุขกันทั่วหล้า

๓.๓.๒ กรณีตัวอย่างของพระเจ้าอโศกมหาราช

พระพุทธศาสนานั้นมีความเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์มาตั้งแต่สมัยพุทธกาล สมัยหลังพุทธกาล จนถึงปัจจุบัน พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ได้นำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในการบริหารบ้านเมือง ในการปกครองประเทศของตน และได้นำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในชีวิตประจำวันของพระองค์ด้วย และได้เผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้ประชาชนได้รับรู้ และปฏิบัติตามพระองค์ด้วย พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ก็มีรูปแบบการปกครองที่แตกต่างกันออกไป บางพระองค์ปกครองแบบประชาธิปไตย บางพระองค์ปกครองแบบสมัคคี โดยได้นำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในรูปแบบการปกครองของตน

พระมหากษัตริย์ในสมัยพุทธกาลที่ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้เดินตามรอยบาทพระศาสดา ได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปบริหารบ้านเมือง สั่งสอนประชาชน และปฏิบัติธรรมอยู่เสมอ เป็นพระจริยวัตรของพระมหากษัตริย์ที่งดงามยิ่ง เป็นแบบอย่างที่ดีงามแก่ประชาชน พระมหากษัตริย์ในสมัยพุทธกาลที่มีพระจริยวัตรที่เป็นแบบอย่างที่ดี เช่น พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าอชาตศัตรู พระเจ้าสุทโธทนะ (พระราชาบิดาของพระพุทธเจ้า) พระเจ้ามahanาม เป็นต้น พระมหากษัตริย์เหล่านี้ต่างก็เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติในการบริหารบ้านเมืองของตน ทั้งยังช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการสั่งสอนประชาชนให้ได้รับความรู้ และความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา สามารถนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวัน ในการครองเรือนของตนอีกด้วย และยังทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา บำรุงพุทธบริษัททั้ง ๔ มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาด้วยปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ซึ่งเป็นการปฏิบัติตามหน้าที่ของชาวพุทธอย่างแท้จริง พระมหากษัตริย์บางองค์เคยดูร้ายมาก่อน แต่เมื่อทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้ว พระองค์ก็กลับมามีบทบาทในพระพุทธศาสนาอย่างมาก เช่น พระเจ้าอชาตศัตรู ที่กระทำปิตุฆาต คือ ฆ่าพระราชบิดา(พระเจ้าพิมพิสาร) ซึ่งถือว่าเป็นการกระทำความผิดในพระพุทธศาสนา แต่ภายหลังจากพระองค์ได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ก็เกิดความเลื่อมใสยิ่งในพระพุทธศาสนา พระองค์จึงทรงประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ หลักฐานในหนังสือวรรณคดีพระพุทธศาสนา กล่าวว่า พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเอนเอียงไปทางพระพุทธศาสนาและทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาหลังจากทำปิตุฆาต รองศาสตราจารย์ ดนัย ไชยโยธา พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์

ส่วนพระมหากษัตริย์ในสมัยหลังพุทธกาลที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และเป็นแบบอย่างอันดีงามแก่ประชาชน เช่น พระเจ้าอโศกมหาราช พระเจ้ากนิษกมหาราช เป็นต้น แต่พระมหากษัตริย์ที่มีบทบาทมากที่สุด และเป็นที่โดดเด่นกว่าพระมหากษัตริย์องค์อื่น ๆ คือ พระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์อินเดีย และทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา เป็นพระมหากษัตริย์นักเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการส่งพระธรรมทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาถึง ๙ สายด้วยกันในดินแดนต่างๆทั้งทวีปเอเชีย และทวีปยุโรป ทำให้พระพุทธศาสนาขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางทั่วโลก พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงธรรม ปกครองประเทศชาติโดยธรรม ทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาปฏิบัติและบริหารจัดการบ้านเมือง ทำให้บ้านเมืองอยู่อย่างสงบร่มเย็นตลอดมา นับว่าพระองค์ทรงมีพระราชจริยวัตรที่ดีงาม และเป็นแบบอย่างอันดีให้กับพระมหากษัตริย์ในสมัยต่อมาได้ปฏิบัติตามพระองค์ ทั้งประชาชนก็ได้แบบอย่างอันดีงามของพระองค์มาเป็นแนวทางในการปฏิบัติเช่นเดียวกัน

พระมหากษัตริย์ทั้งในสมัยพุทธกาล และสมัยหลังพุทธกาล ต่างก็ทรงเป็นแบบอย่างอันดีงามแก่ประชาชน แก่พุทธศาสนิกชนทุกคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือผู้ปกครอง ผู้นำ ผู้บริหารหน่วยงานต่าง ๆ จะได้นำพระจริยวัตรของพระองค์ไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันของตน และนำหลักธรรมคุณธรรม ที่พระองค์ปฏิบัติมาไปบริหารจัดการกับผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาของตนต่อไป

จากเหตุผลดังกล่าวเบื้องต้น ผู้วิจัยสนใจพระจริยวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่สมัยหลังพุทธกาล เป็นพระมหากษัตริย์ที่โดดเด่นมากกว่าพระมหากษัตริย์องค์อื่น ๆ เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีบทบาทมากในฐานะที่พระองค์เป็นผู้นำและผู้บริหารบ้านเมือง ในฐานะที่พระองค์เป็นผู้ครองเรือน และในฐานะที่พระองค์เป็นพุทธศาสนิกชน โดยมุ่งศึกษาพระราชประวัติของพระองค์ หลักพระจริยวัตรของพระองค์ และวิเคราะห์คุณค่าหลักพระจริยวัตรของพระองค์ เพื่อนำแบบอย่างอันดีงามของพระองค์ มาเป็นหลักในการปกครองบ้านเมือง เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นักปกครอง ผู้นำ ผู้บริหารหน่วยงานต่าง ๆ ได้นำหลักธรรมในการปกครองของพระองค์ไปใช้ในการบริหารจัดการบ้านเมืองและสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เลวร้ายให้กลับกลายเป็นดีมีแต่สันติสุขสืบไป

๑) พระราชประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราช

พระราชประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น แต่เดิมพระองค์ก็ไม่ได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก่อน พระองค์เป็นกษัตริย์ที่ดุร้ายจึงมีพระนามว่า จันหาโคก คือ พระเจ้าอโศกผู้ดุร้าย^{๓๔} แต่ภายหลังพระองค์ทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้ว พระองค์ก็ทรงเผยแผ่

^{๓๔} Lama Chimpa, Alaka Chattopadhyaya. *Tārānātha's History of Buddhism in India*. (Second Edition. Delhi: Jain at Jainendra Press, 1990), P. 76, อ่านรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *จาริกบุญจาริกธรรม*. (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๗-๑๘๑

พระพุทธศาสนามากมาย จึงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม ปกครองประเทศชาติโดยธรรม ใช้หลักธรรมวิชัย หลักธรรมาธิปไตยในการบริหารจัดการบ้านเมืองของพระองค์ จนบ้านเมืองสงบสุข และเจริญรุ่งเรืองสืบไป แม้พระเจ้าอโศกมหาราชจะเสด็จสวรรคตไปแล้วก็ตาม แต่ชื่อเสียงของพระองค์ยังคงอยู่ และพระราชจริยวัตรของพระองค์ยังเป็นแนวทางในการปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ในสมัยต่อมา และประชาชนทั้งหลายมาตลอดจนถึงปัจจุบัน

พระเจ้าอโศกมหาราช จากเป็นกษัตริย์ที่ดุร้าย โหดร้าย ทำสงคราม ฆ่าคน และสัตว์มากมาย แต่พระองค์ก็เป็นพระมหากษัตริย์ที่เก่ง และฉลาดอยู่แล้ว เป็นผู้มีความรู้รอบรู้แต่ปางก่อน ทำให้พระองค์ทรงเห็นธรรมสังเวช หันมานับถือพระพุทธศาสนาได้ในที่สุด พระเจ้าอโศกมหาราช ครั้นนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว พระองค์ก็ทรงทำคุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนามากมายเช่นเดียวกัน ทำคุณประโยชน์แก่ประชาชน และสัตว์ทั้งหลายอย่างมาก พระองค์ทรงทำหน้าที่ชาวพุทธอย่างดี โดยการประพฤติปฏิบัติธรรมเป็นตัวอย่างให้กับประชาชนของพระองค์ ทั้งยังนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นหลักในการบริหารบ้านเมืองด้วย และทรงสนใจใฝ่ในการศึกษาพระธรรมกับพระสงฆ์ และช่วยพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี

ในคราวใดที่พระพุทธศาสนามีภัยอันตราย พระองค์ก็ทรงชำระเสียหนามแห่งพระศาสนาได้ด้วยพระปรีชาสามารถยิ่ง ทรงทำหน้าที่ของพระองค์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในฐานะที่พระองค์เป็นชาวพุทธคนหนึ่ง ถึงแม้จะเป็นพระมหากษัตริย์ก็ตามที พระองค์ทรงเผยแผ่ด้วยการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ปกครองประชาชนโดยธรรม และที่สำคัญที่สุด คือการส่งพระธรรมทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นเอง พระองค์ยังช่วยฟื้นฟูศีลธรรมให้หมู่ประชาชน รวมทั้งนักบวช ตลอดจนพระราชวงศ์ พระโอรส พระธิดา พระนัดดา ปนัดดา ได้ช่วยกันประพฤติธรรม และส่งเสริมการปฏิบัติธรรมตลอดไปชั่วกาลนาน พระองค์ทรงมีศรัทธาต่อพระรัตนตรัยอย่างมาก ทรงเป็นผู้มีความรับผิดชอบอย่างยิ่ง ทรงประกอบไปด้วยเมตตากรุณาต่อประชาชน และสัตว์ทั้งหลาย พระองค์ทรงกระทำสังคมสงเคราะห์มากมาย เช่น ทรงบัญญัติกฎหมายบ้านเมืองขึ้นโดยธรรม เพื่อให้ประชาชนปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เพื่อความสุขของประชาชนเป็นสิ่งสำคัญ ทรงสร้างโรงพยาบาลประชาชน โรงพยาบาลสัตว์ ปลูกพืช ปลูกต้นไม้ต่าง ๆ ขุดบ่อน้ำ สร้างศาลาที่พักร้อน ศาลาปฏิบัติธรรม เป็นต้น พระองค์ทรงยกย่องและบูชานักบวชเป็นอย่างมาก และทรงสรรเสริญความสามัคคี เพราะความสามัคคีนั่นทำให้เกิดความสุขในประเทศชาติ และครอบครัวของตนก็มีความสุขไปด้วย ทรงให้มหาอำมาตย์ทำหน้าที่ช่วยเหลือพระองค์ในการปฏิบัติงานต่าง ๆ ทรงทำอนุสัญญาห้ามมิให้ทำร้าย ทำทารุณต่อเชลยศึกอีกด้วย นับว่าพระองค์ทรงเป็นผู้มีเมตตากรุณาอย่างมากทีเดียว พระองค์ยังทรงผูกสัมพันธ์ไมตรีต่อนานาประเทศ พระองค์ทรงมุ่งให้ประชาชนพลเมืองตั้งอยู่ในคุณธรรม ให้มีเมตตา กรุณา พูดคำจริง เคารพนับถือครูอาจารย์ ประพฤติตนให้เหมาะสมต่อบุคคลในครอบครัว เชื่อฟังคำสอนบิดามารดา ผู้ใหญ่ และผู้เคารพนับถือ พระองค์ทรงสั่งสอนให้ประชาชนรู้จักความสุขในโลกนี้และ

โลกหน้า ให้รู้จักกรรม และปฏิบัติกรรมอย่างถูกต้อง พระองค์ยังทรงจารึกศิลาจารึกคำสอนของพระองค์ไว้เพื่อประโยชน์แก่ชาวโลกตามสถานที่ต่าง ๆ เกือบทั่วประเทศอินเดีย แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมากทีเดียว พระองค์ทรงเป็นบุคคลสำคัญในการเป็นประธานฝ่ายฆราวาส เป็นองค์อุปถัมภ์ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ นับว่า พระองค์ได้ทำประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาอย่างมาก และเป็นแบบอย่างอันดีงามให้กับพระมหากษัตริย์องค์อื่น ๆ พระราชวงศ์ประชาชน ผู้นำ ผู้ปกครอง ผู้อยู่ครองเรือน และชาวพุทธทุกคน ได้ประพฤติตามแบบอย่างพระองค์ อันจะนำมาซึ่งความสงบสุขร่มเย็นตลอดไป

๒) บทบาทของพระเจ้าอโศกมหาราช

พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์ ที่มีพระจริยวัตรที่ดีงาม และเป็นแบบอย่างอันดีงามให้กับประชาชนทุกคน ได้ประพฤติปฏิบัติตามแบบอย่างพระองค์ ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระองค์มีหลักพระจริยวัตร ในการประพฤติปฏิบัติ^{๓๕} ดังต่อไปนี้

(๑) ในฐานะผู้นำและผู้บริหาร

หลักพระจริยวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราชในฐานะผู้นำและผู้บริหาร ประกอบไปด้วยหลักกำกับความประพฤติคือ หลักกำกับความประพฤติประจำตัวของผู้อยู่ ผู้ปกครอง ผู้บริหาร มีอยู่ ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หลักแห่งการสงเคราะห์กันและกัน คือ เป็นหลักยึดเหนี่ยวใจบุคคล มีอยู่ ๔ อย่าง คือ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตตา หลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง คือเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน เป็นหลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง มีอยู่ ๔ อย่างคือ สัสสมะระ ปุริสเมระ สัมมาปาสะ วาชเปยะ หลักเว้นความลำเอียง คือ การกระทำสิ่งที่ไม่ควรกระทำ มีอยู่ ๔ อย่าง คือ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ หลักพลังของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ คือ พลังของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ที่สามารถเป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดินได้ มีอยู่ ๕ อย่าง คือ พหาลัง โภคพลัง อมัจจพลัง อภิขัจจพลัง ปัญญาพลัง หลักแห่งความไม่เสื่อม คือ หลักที่เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว มีอยู่ ๗ อย่าง คือ หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ พร้อมเพรียงกันประชุม ไม่บัญญัติสิ่งที่บัญญัติไว้ ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนบถท่านเหล่านั้น คุมครองบรรดากุลสตรีกุลมารี เคารพสักการบูชาเจดีย์ จัดให้มีการอารักขา คุมครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย หลักการปกครอง คือ เป็นหลักการปกครองของพระเจ้าแผ่นดิน มีอยู่ ๑๐ อย่าง คือ ทาน ศีล การบริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน ความไม่พิโรธ และหลักความประพฤติของผู้ปกครอง คือ วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ พระจริยาที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ มีอยู่ ๓ อย่างโดยย่อ คือ ให้ความคุ้มครองอันเป็นธรรมแก่บุคคลและสัตว์ในเขตการปกครอง จัดการเศรษฐกิจให้ดีจะได้เป็นการเพิ่มทรัพย์แก่ผู้ไม่มีทรัพย์ สนใจในศาสนา

^{๓๕} อ่านรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๗-๑๘๑

และศีลธรรม ซึ่งหลักพระจริยวัตรเหล่านี้ก็จักเป็นประโยชน์แก่ผู้นำและผู้บริหาร จะได้นำแบบอย่างของพระองค์ไปปฏิบัติในการบริหารจัดการ คือนำไปกำกับดูแลความประพฤติบวรของตน ให้การสงเคราะห์ซึ่งกันและกันในการทำงานร่วมกัน ไม่มีอคติต่อกันและกัน โดยให้ความเสมอภาคแก่กัน ใช้ความสามารถให้เกิดประโยชน์ในแต่ละบุคคล แนะนำบวรของตนให้ปฏิบัติในทางไม่เสื่อม ให้รู้จักดูแลตนเองปกครองตนเอง มีความประพฤติที่ดีงาม และแนะนำผู้อื่นให้ปฏิบัติตามตนเองด้วย

(๒) ในฐานะผู้ครองเรือน

พระจริยวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราชในฐานะผู้ครองเรือน ประกอบไปด้วย หลักการครองเรือน คือ หลักการครองเรือนสำหรับฆราวาส มีอยู่ ๔ อย่าง คือ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ หลักความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม คือ หลักที่ทุกคนควรจะปฏิบัติต่อกันและกัน มีอยู่ ๖ ทิศ คือ ปุรัตถิมทิศ ทิศเบื้องหน้า ทักขิมทิศ ทิศเบื้องขวา ปัจฉิมทิศ ทิศเบื้องหลัง อุตตรทิศ ทิศเบื้องซ้าย เหนือภูมิทิศ ทิศเบื้องต่ำ อูปริมทิศ ทิศเบื้องบน หลักความสุขของคฤหัสถ์ คือ ความสุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี มีอยู่ ๔ อย่าง คือ อตถิสุข สุขเกิดจากการมีทรัพย์ โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ อนนสุข สุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้ อนุวัชสุข สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ และหลักความรับผิดชอบชีวิตที่เกี่ยวข้อง คือ มีความสัมพันธ์อันดีงามอบอุ่นเป็นสุขภายในครอบครัว มีอยู่ ๕ อย่าง คือ งอกงามด้วยศรัทธา งอกงามด้วยศีล งอกงามด้วยสุตะ งอกงามด้วยจาคะ งอกงามด้วยปัญญา ซึ่งหลักพระจริยวัตรเหล่านี้ก็จักเป็นประโยชน์แก่ประชาชนทุกคนที่อยู่ครองเรือน จักได้นำแบบอย่างของพระองค์ไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตครองเรือน ในการทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ ปฏิบัติตนให้เกิดความสุขที่แท้จริงในการรู้หาทรัพย์ ใช้ทรัพย์อย่างถูกต้อง มีความรับผิดชอบในชีวิตตนเอง และมีความรับผิดชอบในชีวิตครอบครัวด้วย คือให้มองข้ามองเรานั้นเอง

(๓) ในฐานะพุทธศาสนิกชน

หลักพระจริยวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราชในฐานะพุทธศาสนิกชน ประกอบไปด้วย หลักการทำความดี คือ เป็นหลักที่ตั้งแห่งการทำบุญ มีอยู่ ๓ อย่างโดยย่อ คือ ทาน ศีล ภาวนา หลักของคนดี คือ ข้อปฏิบัติที่สัตบุรุษวางเป็นแบบไว้ มีอยู่ ๓ อย่าง คือ ทาน ปัพพัชชา มาตาปิตุอุปัฏฐาน หลักของอุบาสกที่ดี คือ สมบัติหรือองค์คุณของอุบาสกอย่างเยี่ยม มีอยู่ ๕ ประการ คือ ศรัทธา มีศีล ไม่ถือนมกลตืนข้าวเชื่อกรรมไม่เชื่อนมกลต ไม่แสวงหาทักษิณียภายนอกหลักคำสอนนี้ กระทำความสนับสนุนในพระพุทธศาสนานี้เป็นเบื้องต้น หลักความเจริญของอุบาสก คือ หลักที่เป็นไปเพื่อความเจริญของผู้ที่เป็นอุบาสก มีอยู่ ๗ อย่าง คือ ไม่ขาดการเยี่ยมเยียนพระภิกษุ ไม่ละเลยการฟังธรรม ศึกษาในอริสัจ ๔ มากด้วยความในภิกษุทั้งหลาย ไม่ฟังธรรมด้วยตั้งใจจะคอยฟังโทษติเตียน ไม่แสวงหาทักษิณียภายนอกหลักคำสอนนี้ กระทำความสนับสนุนในพระพุทธศาสนานี้เป็นเบื้องต้น หลักประกันของรัก ๕ ประการ คือ เป็นหลักประกันของรักสำหรับพุทธศาสนิกชน มีอยู่ ๕ ประการ คือ ไม่ฟังฆ่าสัตว์ ไม่ฟังเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ไม่ฟังประพฤติดินในกามทั้งหลาย ไม่ฟังกล่าวคำเท็จ ไม่ฟังดื่มน้ำเมา

และหลักธรรมอันงาม ๕ ประการ คือ เป็นหลักแห่งความถูกต้องดีงาม มีอยู่ ๕ ประการ คือ เมตตา กรุณา ความรักใคร่และความสงสาร สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ กามสังวร ความสำรวมในกาม สัจจะ ความมีสัตย์ สติสัมปชัญญะ ความระลึกได้และรู้ตัว หลักพระจริยวัตรเหล่านี้ก็จักเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่พุทธศาสนิกชนทุกคน เพื่อจักได้นำแบบอย่างของพระองค์ไปปฏิบัติในชีวิตในการทำหน้าที่ของชาวพุทธ จะต้องมีความดี ละเว้นจากความชั่ว รู้จักทำจิตใจของตนให้สะอาด สว่าง และสงบ รู้จักทำตนให้เป็นคนดี และรู้จักคบคนดี เป็นอุपासโกอุปาสิกาทที่ดี รู้จักพัฒนาตนให้เจริญในธรรมะยิ่งขึ้นไป ปฏิบัติตนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงามในฐานะที่เป็นชาวพุทธ

หลักพระจริยวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราชที่กล่าวมาแล้วเบื้องต้น เป็นหลักพระจริยวัตรในฐานะผู้นำ ผู้บริหาร ในฐานะผู้ครองเรือน และในฐานะพุทธศาสนิกชน หลักพระจริยวัตรเหล่านี้จะเป็นแบบอย่างอันดีงามให้กับพระมหากษัตริย์ในสมัยต่อ ๆ มาได้ปฏิบัติเหมือนพระองค์ และยังเป็นแบบอย่างให้กับประชาชนทั้งหลายได้ปฏิบัติตามด้วยเช่นเดียวกัน

๓) พระจริยวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราช

พระเจ้าอโศกมหาราชก็ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม ปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทำคุณประโยชน์ให้กับพระพุทธศาสนา และทำคุณประโยชน์ให้กับประชาชนมากมาย นับได้ว่า พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงมีพระจริยวัตรที่ดีงาม เป็นแบบอย่างอันดีแก่ทุกคน พระจริยวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราช จึงมีคุณค่าในด้านต่างๆ^{๓๖} ดังต่อไปนี้

(๑) คุณค่าด้านการเป็นผู้ปกครองที่ใช้นโยบายธรรมวิชัย

พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นแบบอย่างอันดีงาม ให้กับผู้ปกครอง ผู้นำ ผู้บริหาร หน่วยงานต่าง ๆ ที่จะได้ประพฤติปฏิบัติแบบอย่างพระองค์ ผู้ปกครองควรใช้นโยบายธรรมวิชัยตามอย่างพระองค์ในการปกครองประชาชน หรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาของตน โดยปกครองแบบบิดากับบุตร เป็นพี่เลี้ยง หรือมีพี่เลี้ยงคอยดูแลประชาชน ถือประโยชน์ของประชาชนเป็นหลักในการปกครอง มีความยุติธรรมไม่ลำเอียง มีความบริสุทธิ์โปร่งใสฉับไวในการทำงาน ช่วยสั่งสอนให้ความรู้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึงกันอย่างเสมอภาคกัน จัดให้มีการช่วยสังคมสงเคราะห์ประชาชน เช่น จัดสร้างโรงพยาบาลสำหรับประชาชนและสัตว์ ขุดบ่อน้ำ ปลูกต้นไม้ ทำสวน สร้างศาลาพักสำหรับคนเดินทาง โดยจัดทำอย่างทั่วถึงกัน ผู้ปกครองที่ปฏิบัติตามนโยบายธรรมวิชัยของพระองค์ ย่อมเป็นผู้ปกครองที่ดี ยิ่ง เป็นผู้ปกครองที่สังคมต้องการให้มาพัฒนาประเทศบ้านเมือง หรือในหน่วยงานต่าง ๆ เพราะว่า เป็นผู้ปกครองที่ปกครองโดยธรรม มีความยุติธรรม ใช้นโยบายธรรมวิชัยในการปกครอง ผู้ปกครองเช่นนี้ย่อมทำให้บ้านเมืองมีแต่สันติความสงบสุขร่มเย็นตลอดไป

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๗-๑๘๑.

(๒) คุณค่าด้านการเป็นคฤหัสถ์ที่ประพฤดิธรรม

พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นแบบอย่างอันดีงาม ให้กับคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนทั้งหลาย ได้ประพฤติปฏิบัติตามแบบอย่างพระองค์ ด้วยการให้ทาน ทั้งวัตถุทาน ธรรมทาน และอภัยทาน โดยเฉพาะธรรมทาน ที่พระองค์ทรงสรรเสริญว่า เป็นการให้ที่ยิ่งกว่าการให้อื่น และให้มีจิตเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย ให้การคุ้มครองและดูแลสรรพสัตว์ทั้งหลาย ถ้าเป็นการเกี่ยวก็เกี่ยวข้องอย่างมีธรรม หรือเกี่ยวนมัสการบูชาสังเวชนียสถานทั้ง ๔ หรือเที่ยวจาริกบุญต่าง ๆ ให้มีการปฏิบัติธรรม และแนะนำสั่งสอนผู้อื่นให้ปฏิบัติตามตนด้วย รู้จักสร้างสัมพันธ์อันดีงามต่อทุกคน เช่น เชื้อฟงบิดามารดา เคารพคุณครูบาอาจารย์ เป็นต้น ให้มีความสามัคคีซึ่งกันและกันในทุกคน ทุกชาติ ทุกศาสนา ก็ให้มีความสามัคคีกัน เพราะว่าความสามัคคินั้นนำมาซึ่งความสุข และก่อให้เกิดความสันติ คือ ความสงบร่มเย็นและเป็นสุขตลอดกาลนาน คฤหัสถ์ที่ประพฤติปฏิบัติธรรมตามแบบอย่างพระองค์ ย่อมจะเป็นคฤหัสถ์ที่สังคมต้องการให้อยู่ร่วมงานด้วย คฤหัสถ์ที่ประพฤดิธรรมเช่นนี้ หากอยู่ในครอบครัวใด ครอบครัวนั้นก็มีความสุขความเจริญรุ่งเรือง หากอยู่ในโรงเรียนใดโรงเรียนนั้นก็มีความสุข หากอยู่ในประเทศใด ประเทศนั้นก็มีความสุข หากอยู่ในสังคมใด ๆ ก็ตาม ก็จะทำให้สังคมนั้น ๆ มีแต่ความร่มเย็นเป็นสุข

(๓) คุณค่าด้านการเป็นชาวพุทธตัวอย่าง

พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นแบบอย่างอันดีงามให้กับพุทธศาสนิกชนทุกคน เพื่อพุทธศาสนิกชนจะประพฤติปฏิบัติตามแบบอย่างพระองค์ ด้วยการ ปฏิบัติต่อพระสงฆ์ ปกป้อง คุ้มครองพระสงฆ์ ทำพูด คิดต่อพระสงฆ์ด้วยเมตตา อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ด้วยปัจจัยทั้ง ๔ มี เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย อาหาร และยารักษาโรค หมั่นกระทำความดีด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น ทำบุญ ด้วยการให้ปันทรัพย์สิ่งของ ทำบุญด้วยการรักษาศีลประพฤติปฏิบัติชอบ ทำบุญด้วยการฝึกจิตใจของตนให้สะอาด สว่าง และสงบ หมั่นเยี่ยมเยียนพระสงฆ์ สนทนาธรรม และฟังธรรมจากพระสงฆ์ ให้มีความเคารพยกย่องบูชาพระสงฆ์ มีศรัทธาตั้งมั่นไม่หวั่นไหวในพระพุทธศาสนา(อจลศรัทธา) เอาใจใส่ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และช่วยทำกิจการงานพระพุทธศาสนา ด้วยการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรม และช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวางขึ้น เจริญขึ้นสืบไปชั่วกาลนาน ชาวพุทธที่ประพฤติปฏิบัติตามแบบอย่างพระองค์ ย่อมเป็นชาวพุทธที่สมบูรณ์แบบ เป็นชาวพุทธที่แท้จริง เป็นชาวพุทธที่จะนำความเจริญมาสู่พระพุทธศาสนา และจะทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองกว้างขวางต่อไปในโลก

จากการศึกษาพระจริยวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราช แต่เดิมพระองค์ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนามาก่อน พระองค์เป็นกษัตริย์ที่ดุร้ายจึงมีพระนามว่า จันหาโสก คือ พระเจ้าอโศกผู้ดุร้าย แต่เมื่อพระองค์หันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ทรงทำคุณประโยชน์เพื่อพระพุทธศาสนา และเพื่อประชาชน ทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนามากมาย จึงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม ปกครอง

ประเทศชาติโดยธรรม ใช้หลักธรรมวิชัย ในการบริหารจัดการบ้านเมือง พระองค์ได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประพจน์ปฏิบัติ และนำหลักธรรมมาใช้ในการบริหารจัดการบ้านเมือง ด้วยนโยบายธรรมวิชัย คือ การชนะด้วยธรรม พระองค์ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม ปกครองประชาชนโดยธรรม พระองค์ยังทรงช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยการส่งพระธรรมทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ถึง ๙ สายด้วยกัน ทำให้พระพุทธศาสนาแผ่ขยายกว้างขวางไปในโลก ยามใดที่มีภัยต่อพระพุทธศาสนา พระองค์ก็ช่วยกำจัดเสี้ยนหนามแห่งพระพุทธศาสนาออกไปได้สำเร็จ พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาโดยตลอด เช่น การสร้างพระวิหาร จำนวน ๘๔,๐๐๐ หลัง ทิวชมพุทธวิป และยังทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ในการกระทำความดีทั้งหลาย ครั้งที่ ๓ อีกด้วย พระองค์ทรงบำเพ็ญประโยชน์ต่อประชาชนมากมาย ทั้งการพระราชทรัพย์ และสิ่งของช่วยเหลือประชาชน และการให้ธรรมะแก่ประชาชน เพื่อประชาชนจะได้ประพฤติตามจนบ้านเมืองสงบสุขและเจริญรุ่งเรืองสืบไป แม้พระเจ้าอโศกมหาราชจะเสด็จสวรรคตไปแล้วก็ตาม แต่ชื่อเสียงของพระองค์ยังคงอยู่ตลอดจนถึงปัจจุบัน

สรุปว่าพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงมีพระจริยวัตรที่ดีงาม เป็นแบบอย่างอันดีแก่ทุกคน การปฏิบัติตามพระจริยวัตรของพระองค์ มีคุณค่าในด้านการเป็นผู้ปกครองที่ใช้นโยบายธรรมวิชัย มีคุณค่าในด้านการเป็นคฤหัสถ์ที่ประพฤติธรรม และมีคุณค่าในด้านการเป็นชาวพุทธตัวอย่าง พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงธรรม ปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทำคุณประโยชน์ให้กับพระพุทธศาสนา และทำคุณประโยชน์ให้กับประชาชนมากมาย ผู้ปกครองที่ปฏิบัติตามนโยบายธรรมวิชัยของพระองค์ ย่อมเป็นผู้ปกครองที่ดียิ่ง คฤหัสถ์ที่ปฏิบัติตามแบบอย่างพระองค์ ย่อมเป็นคฤหัสถ์ที่สังคมต้องการให้ร่วมงานด้วย ชาวพุทธที่ปฏิบัติตามแบบอย่างพระองค์ ย่อมเป็นชาวพุทธที่สมบูรณ์แบบอย่างแท้จริง

๓.๔ สรุป

ในบทที่ ๓ นี้ได้ศึกษาภาพรวมจริยธรรมนักรบการเมืองตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท โดยพิจารณาถึงนิยามและความหมายจริยธรรม นักรบการเมือง จริยธรรมนักรบการเมือง พัฒนาการทางจริยธรรมการเมืองทั้งในทศนะตะวันตกและตะวันออกและในทศนะพุทธปรัชญาเถรวาท ความสำคัญ-ลักษณะ-องค์ประกอบ-ประเภทของจริยธรรม รวมถึงประเด็นเรื่องความจำเป็นของการมีจริยธรรมของนักรบการเมือง ตามหลักนิติรัฐและตามมาตรฐานจริยธรรมศาสนา และกรณีตัวอย่างจริยธรรมนักรบเมืองนักปกครอง

โดยสรุปแล้ว จริยธรรมทางการเมืองคือจริยธรรมของผู้ที่เป็นตัวแทน-ผู้แทนของสาธารณชนที่อาสาสมัครไปจัดสรรปันส่วนรักษาลประโยชน์และกระจายผลประโยชน์แก่คนในสังคมอย่างเท่าเทียมและยุติธรรม จริยธรรมจึงเป็นคุณสมบัติของนักรบการเมืองเพื่อไม่ให้เกิดความลำเอียงมีอคติเข้าข้างกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือรักษาลประโยชน์และแบ่งสรรปันส่วนผลประโยชน์แก่คนเพียงบาง

กลุ่มเท่านั้น กล่าวในแง่หนึ่งนั้น นักการเมืองที่มีจริยธรรมจะต้องทำงานในลักษณะงานอาสา
สาธารณะจนอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยและเห็นแก่ตัวน้อยที่สุดนั่นเอง ซึ่งตามกรอบแนวคิดจริยธรรม
ทางการเมืองของพุทธปรัชญาเถรวาทจะต้องดำรงตนอยู่ในเบญจศีล และเบญจธรรม เป็นต้น